

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Historická sociologie

Bc. Marcela Navrátilová

Proměna hrdinství práce za socialismu

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Martin Vávra

Praha 2012

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Zároveň prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Text této studie/diplomové práce vznikl s využitím materiálů z Digitálního archivu časopisů ÚČL AV ČR, v. v. i. (<http://archiv.ucl.cas.cz/>).

V Praze dne:

.....
Marcela Navrátilová

Poděkování:

Na tomto místě bych chtěla poděkovat vedoucímu mé diplomové práce, PhDr. Martinu Vávrovy, za jeho obětavou pomoc a cenné rady.

OBSAH

ABSTRAKT	5
ABSTRACT	6
1. ÚVOD	7
2. METODOLOGIE – DISKURZIVNÍ ANALÝZA	8
2.1 Diskurzivní analýza Michela Foucauta	10
2.2 Kritická diskurzivní analýza	12
2.3 Diskurzivní psychologie	13
3. TEORETICKÁ VÝCHODISKA	14
3.1 Definice pojmu „práce“	14
3.1.1 Karel Marx, Émile Durkheim, Max Weber	15
3.1.2 Hannah Arendtová	19
3.1.3 Společnost práce	25
3.2 Socialistický diskurs	27
3.2.1 Socialistický hrdina	33
3.3 Rudé právo	37
4. DISKURZ HRDINSTVÍ PRÁCE	40
4.1 Padesátá léta – stalinismus	41
4.1.1 Krátká charakteristika doby	41
4.1.2 28. 4. – 3. 5. 1952	42
4.1.3 7. 7. – 13. 7. 1952	52
4.2 Šedesátá léta – uvolňování režimu	52
4.2.1 Krátká charakteristika doby	52
4.2.2 28. 4. – 3. 5. 1968	54
4.2.3 7. 7. – 13. 7. 1968	58
4.3 Sedmdesátá léta – normalizace	58
4.3.1 Krátká charakteristika doby	58
4.3.2 28. 4. – 5. 5. 1975	59
4.3.3 7. 7. – 14. 7. 1975	66
4.4 Osmdesátá léta – přestavba a rozpad	67
4.4.1 Krátká charakteristika doby	67
4.4.2 28. 4. – 4. 5. 1988	69
4.4.3 7. 7. – 13. 7. 1988	72
5. ZÁVĚR	74
LITERATURA	76
PŘÍLOHY	79

Abstrakt:

Předkládaná diplomová práce je zaměřená diskurz hrdinství práce za socialismu, jak byl prezentovaný na stránkách Rudého práva. Zaměřila jsem se na zachycení čtyř období, která jsou pro vývoj socialismu v Československu signifikantní. Jedná se o počátek 50. let, tedy období stalinismu a počátečního budování socialismu, druhou polovinu 60. let, nazvanou také „obdobím tání“, kdy docházelo k postupnému uvolňování režimu, polovinu 70. let, která bývá nazývána „normalizace“, kdy se režim opětovně upevňoval a konečně druhou polovinu 80. let, kdy se režim pomalu rozkládal. Tyto čtyři etapy mi sloužily jako platformy pro porovnání proměny a vývoje hrdinství práce.

Analytické části předchází metodologický úvod, který si klade za cíl představení použité metody a teoretický úvod, jehož obsahem je širší zarámování pojmu práce, socialistického diskurzu a Rudého práva.

Klíčová slova:

socialismus – diskurzivní analýza – diskurz – práce – hrdina práce – Rudé právo

Abstract:

The term of heroism of labour, purpose of which, originally, was to praise the value of labour to the country, became over the time a mere phrase of political manipulation. The aim of this thesis is to analyze the discourse of the term as presented to the wide public by the daily newspaper Rude Pravo during the era of socialism. The framework of the study is based on comparison of four stages significant to the development of the socialism in Czechoslovakia: first of all, the early years of 1950's – the era of Stalinism and initial years of building the state-socialism, the second half of 1960's - also known as the period of the Thaw, thirdly, the normalization years of the 1970's and lastly, the second half of 1980's – the final years of the Communist era in Czechoslovakia. These four periods were used as a platform for comparing the change and the development of heroism of labour.

The thesis constitutes of methodological preface introducing the method used in my research and a theoretical introduction explaining the key terms of labour and the discourse of socialism, and also, explaining the role of Rude Pravo in Czechoslovakia between the years 1948 - 1989. These two parts are followed by the analytical part of the thesis.

Key words: socialism – discourse - discourse analysis – labour – hero of labour – heroism of labour– Rude pravo

1. ÚVOD

Hannah Arendtová nazývala jedno stádium moderní masové společnosti – „společností práce“, což je taková společnost, která ovládla činnost, která byla tradičně něčím nutně strastiplným – práci – a dovolila jí přejít ze soukromé oblasti domova - OIKOS – do veřejného prostoru. Jednoduše řečeno, společnost práce je taková společnost, kterou lze primárně definovat na základě toho, že přisuzuje stěžejní význam práci.

Práce je, byla a pravděpodobně bude důležitou společenskou aktivitou, která ovládá a řídí životy mnohých z nás. Proto jsem považovala za zajímavé, podívat se na přístup k takové činnosti v trochu širším kontextu. Vzhledem k tomu, že téma proměny významu práce je značně široké, bylo nutné si jeho záběr značně zúžit. Po dlouhých úvahách jsem se rozhodla, že svůj zájem zaměřím na hrdinství práce. K tomu mě mimo jiné inspiroval článek *Socialističtí hrdinové a škodovák František Zýka*¹ od Jana Randáka, ve kterém se hrdinstvím práce zabývá. Dalším důvodem bylo, že to je právě hrdinství práce, co je pro dobu socialismu typické a z dobového tisku (Rudé právo) dobře čitelné. Dále je toto téma dobře pochopitelné a s trochou vůle by se možná daly najít nějaké paralely i v současnosti. Za metodu výzkumu jsem zvolila diskursivní analýzu, kterou jsem použila na čtyři zvolená období z doby socialismu: padesátá, šedesátá, sedmdesátá a osmdesátá léta. Z každého zvoleného období potom zkoumám dva týdny z náhodně vybraného roku. Této analytické části předchází metodologická a teoretická část, které mají následnému zkoumání poskytnout oporu. Cílem práce bylo tedy popsat diskurz hrdinství práce na základě vybraných vydání Rudého práva. Záměrem ale nebylo pouze popsat, jak se diskurz měnil v závislosti na čase a mocenských a ideologických změnách, ale sekundárně také popsat ono historické, mocenské a ideologické pozadí.

¹ viz *Socialističtí hrdinové a škodovák František Zýka*, in: Randák, J. – Koura, P. (eds.), *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*, Dokořán, Praha 2008, s. 390–411

2. Metodologie – Diskurzivní analýza

Slovo diskurz nejde definovat zcela jednoznačně. V překladu do češtiny znamená rozhovor, rozpravu, vyprávění o něčem, text, komunikát². Pojem diskurzu ovšem zahrnuje nejen vyprávění jako takové, tedy obecný projev, ale i formu vyprávění, zvolené prostředky vyprávění, podobu jejich užití, „práci“ s významem, tzn. to, jakým způsobem se o nějaké věci hovoří a v jakém kontextu daná promluva vzniká a další, např. i nelingvistická hlediska. Krom jiného záleží také na tom, kdo a z jakého úhlu diskurz definuje a protože se jím zabývá větší množství vědních disciplín, je jeho přesné vymezení často problematické a mnohvrstevné. I když se diskurzem zabývají mnohé disciplíny, a subdisciplíny, lingvistikou a filosofií počínaje a etnometodologií či rétorikou konče, pro nás je v tomto případě důležitý hlavně přístup sociologický. Samotný pojem diskurz ovšem ze sociologie nepochází. Pojem diskurz ve významu rozhovor, rozprava, vyprávění, znali již ve starém Řecku (Platón, Aristotelés...). Tematika jazyka se objevuje také v průběhu středověku a v nové podobě hlavně v osvícenství. Do širšího povědomí v rámci filosofie ho uvedl René Descartes, když ho použil v názvu svého díla *Le Discours de la méthode*, *Rozprava o metodě*³. Hlavní přínos k porozumění diskurzu ale přinesli lingvisté 19. a 20. století, kteří začali kromě samostatných jazykových jednotek zkoumat také jazyk ve společenském kontextu. Mezi nejvýznamnější patří bezpochyby Ferdinand de Saussure (1857–1913), který je považován za zakladatele moderní lingvistiky. Nejznámějším dílem spjatým se Saussurovým jménem je kniha *Kurs obecné lingvistiky*, kterou po jeho smrti sestavili z přednáškových poznámek jeho žáci. Zatímco Saussura zajímal jazyk jakožto systém, díky kterému mohou vznikat jednotlivé jazykové projevy, trochu odlišným způsobem se tematiky jazyka chápá anglický filosof John Langshaw Austin (1911–1960). Austin se zaměřuje spíše na jednotlivé řečové projevy, které díky tomuto systému vznikají a jako jeden z prvních spatřuje v jazyce nejen funkci předávání informací, ale také funkci uskutečňování jednání. Austin se ve svém zkoumání zaměřuje na tzv. „řečové akty“, které

² viz IV. Od analýzy textu k analýze diskurzu. KRAUS, Jiří. Jazyk v proměnách komunikačních médií. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008, s. 93-143. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze, 15. ISBN 978-80-246-1578-3.

³ viz VÁVRA, Martin. Diskurz a diskurzivní analýza v sociologii. In: Soudobá sociologie. II, (Teorie sociálního jednání a sociální struktury). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2008, s. 204-221. ISBN 978-80-246-1413-7.

představují jednání, jehož působením se uskutečňuje nějaká činnost⁴. Řečovým aktem může být pro příklad vyslovení „slibuji“ nebo „tímto zahajuji výstavu“ aj.

Kromě výše zmíněného Saussura a Austina se diskurzem od poloviny 20. zabývá např. americký lingvista Zellig S. Harris (1909–1992), ruský filosof a literární kritik Michail Michajlovič Bachtin (1895–1975), francouzský filosof Michel Foucault (1926–1984), francouzský filosof Louis Pierre Althusser (1918–1990), holandský lingvista Teun Adrianus van Dijk (1943–) a další⁵. V České republice se diskurzivní analýzou zabývá např. Jiří Homoláč a další.

Jak již bylo řečeno, definovat diskurz je značně problematické, což dokládá i příklad takové definice, kterou uvádí ve své knize *Jazyk v proměnách komunikačních médií* prof. Jiří Kraus. Jde o pojetí francouzského lingvisty a profesora na pařížské Sorboně jménem Dominique Maingueneau (1950–), který definuje diskurz rovnou na několika rovinách. V první řadě jím označuje „aktivitu komunikujícího subjektu podmíněnou zadanými kontexty“⁶. V tomto kontextu potom vkládá diskurz do souvislosti opozic definovaných desausurovskými pojmy *langue* a *parole*. „*Diskurz: věta jako jednotka desausurovské langue*“ – odkazuje na zkoumání nadvětných vztahů (např. Z. S. Harrise). „*Diskurz: výpověď jako jednotka desausurovské parole*“ – zde je diskurz vymezen jako situačně zakotvený akt a současně jako soubor podmínek tohoto aktu „*Diskurz: jazykový systém (langue)*“ – tuto opozici tvoří systém fonémů, morfémů, vět a proti němu diskurz jakožto užití jazyka v kontextu⁷. Tento kontext pak může být tvořen názorově (socialistický, postmoderní), funkčně (politický diskurz, právní diskurz...), profesionálně či zájmově (diskurz učitelský, rybářský) nebo také tím, že člověk, tj. daná osoba, je určována nějakým genderem, rasou⁸. Soubor pravidel a konvencí, které podmiňují podobu diskurzu, nazývá Michel Foucault „diskurzivní formace“. Stejný pojem pak přebírá Michel Pêcheux (1938–1983) a označuje jím způsoby, kterými jsou vyjadřovány politické a ideologické postoje.⁹ Toť k problematičnosti vymezení pojmu.

⁴ viz III. Jazyk a média: 2. Řečové akty. KRAUS, Jiří. *Jazyk v proměnách komunikačních médií*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008, s. 62-66. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze, 15. ISBN 978-80-246-1578-3.

⁵ viz IV. Od analýzy textu k analýze diskurzu. KRAUS, Jiří. *Jazyk v proměnách komunikačních médií*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008, s. 93-143. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze, 15. ISBN 978-80-246-1578-3.

⁶ viz tamt. S. 112

⁷ více viz tamt. S. 112-113

⁸ viz tamt.

⁹ viz. tamt.

Ač by se mohlo z výše uvedeného zdát, že je diskurzivní analýza hlavně doménou lingvistiky či filosofie, není výskyt analytických postupů jí podobných ani v rámci sociologie ničím novým či zvláštním. Analýzu historických textů jakožto nástroj porozumění nějakému fenoménu nebo historickému období využívali při své práci např. Max Weber (v *Protestantské etice a duchu kapitalismu*), Émile Durkheim, Norbert Elias a jiní.¹⁰

Metodologický přístup k diskurzivní analýze může mít různé podoby, přičemž každý z přístupů má své kladné i záporné stránky. Mezi hlavní postupy můžeme řadit analýzu diskurzu podle Michela Foucaulta, kritickou diskurzivní analýzu a diskurzivní psychologii. Každý z těchto přístupů byl v nějakém směru inspiračním zdrojem pro moji práci. V případě Foucaulta to bylo jeho pojetí diskurzu jako spoluvůrce sociální reality. Kritická diskurzivní analýza přispěla důrazem, který klade na mocenskou roli jazyka, jeho ideologickou a propagandistickou stránku a kontexty, ve kterých samotné texty vznikají. A nakonec diskurzivní psychologie se v práci odráží např. tím, jak je věnována v diskurzu hrdinství pozornost subjektům, popisu jejich osobností, jejich vztahu k okolí atp.

Nyní něco málo ke každému z přístupů.

2.1 Diskurzivní analýza Michela Foucaulta

Michel Foucault (1926–1984) byl francouzský filosof, ovlivněný mimo jiné strukturalismem a francouzskou historickou školou *Annales*. Mezi jeho nejznámější díla patří *Dějiny šílenství*, *Zrod kliniky*, *Slova a věci*, *Archeologie vědění*, *Dohlížet a trestat*, *Dějiny sexuality* a další.

Podle Foucaulta je každé historické období charakteristické nějakým specifickým souborem vědění, pro které používá pojem „epistémé“¹¹. Tento soubor vědění je jistým rámcem, který určuje možnosti a hranice vědění dané doby a který současně určuje vše ostatní. „*Člověk je tím, co z něj epistéma udělala.*“¹²

¹⁰ viz VÁVRA, Martin. Diskurz a diskurzivní analýza v sociologii. In: Soudobá sociologie. II, (Teorie sociálního jednání a sociální struktury). 1.vyd. Praha: Karolinum, 2008, s.204-221.ISBN 978-80-246-1413-7.

¹¹ „epistémé“ je ústřední pojem Foucaultovy knihy *Slova a věci*.

¹² VÁVRA, Martin. Sociologické aspekty díla Michela Foucaulta. In: . Historická sociologie: teorie dlouhodobých vývojových procesů. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, s. 338-359. ISBN 9788073800611.

Pojem epistémé později (přesněji v díle *Archeologie vědění*) nahrazuje termínem „diskurzivní formace“, což je doslova uskupení několika diskurzů. Podle Foucaulta můžeme vidět diskurz jako souhrn veškerého možného vědění dané společnosti o nějakém tématu. Diskurz není v tomto smyslu neměnnou veličinou, ale je to množina výroků, která se v průběhu času mění. To je dobře vidět např. na proměně výroků o hrdinství práce za socialismu – tedy na tom, jak se časem obměňovaly výrazové prostředky, jejich emocionální zabarvení atp. Na příkladu hrdinství práce je také dobře vidět aktivní přístup diskurzu k sociální realitě. Diskurz jako takový můžeme také vidět jako prostor, vymezený vnitřním a vnějším prostorem. Vnitřní prostor diskurzu je pole, ve kterém se na základě určitých pravidel tvoří významy, vnější prostor diskurzu je potom pole, ve kterém dochází k utváření vztahů mezi jednotlivými dalšími diskurzy. Diskurz jako takový ovšem neurčuje ani tak proměnlivost, zakládající téma či smysl, ale kontext, ve kterém se vše odehrává.¹³ Nutno podotknout, že Foucaultovi byla často vytýkána abstraktnost a odtrženost jeho teorie od běžného světa. To je možné ukázat například na následujícím citátu.

„V případě, že by bylo možné popsat mezi určitým počtem výpovědí stejný systém rozptýlení, že by bylo možné mezi objekty, mezi typy výpovědí, mezi pojmy či volbami tématu definovat nějakou pravidelnost (řád, korelace, pozice a způsoby fungování, transformace), řekněme – dohodněme se na tom – , že se jedná o diskurzivní formace, tím se vyhneme slovům jako 'věda', 'ideologie', 'teorie' či 'sféra objektivit', která jsou příliš zatížená nejrůznějšími podmínkami a důsledky, aby mohla označovat totožná rozptýlení. Podmínky, jimž podléhají prvky tohoto rozmístění (objekty, modalita vypovídání, pojmy, výběr tematiky), pak nazveme pravidla formování. Pravidla formování jsou podmínkami existence (avšak také koexistence, zachování, modifikace a zmizení) v daném diskurzivním rozmístění.“¹⁴

¹³ viz tamt.

¹⁴ FOUCAULT, Michel a [z francouzského originálu ... přeložil Čestmír PELIKÁN]. *Archeologie vědění*. V Praze: Herrmann, 2002, s. 62. ISBN 80-239-0124-9.

2.2 Kritická diskurzivní analýza

Dalším přístupem k analýze diskurzu, který mne při zpracování této práce inspiroval, je kritická diskurzivní analýza (dále označovaná jako CDA¹⁵). Mezi vědci, používající CDA jako svoji výzkumnou „metodu“, můžeme jmenovat např. Normana Fairclougha, Ruth Wodak, Teun Adrianus van Dijka, Gunthera Kresse, Theo van Leeuwen a další. Slovo „metoda“ uvádím v tomto kontextu do uvozovek, protože v případě CDA jde spíše než o nějaký ucelený souhrn prostředků k poznání o celkový přístup a pohled na věc, charakterizovaný transdisciplinaritou, interdiskurzivitou, transtextualitou... .

Pro CDA je stejně jako pro Michela Foucaulta hlavním tématem jazyk, ovšem na rozdíl od něj hrají v sociálním světě důležitou úlohu také nediskurzivní fenomény, které se stávají pro CDA objektem zájmu. Již z názvu tohoto přístupu vypovídá, že zde jde především o přístup „kritický“. Kritiku ovšem CDA necílí pouze na texty, ale na vše, co s jejich vznikem souvisí, jako je např. mocenský kontext, institucionální kontext aj. Součástí CDA je také sebereflexe, tzn. kritický přístup k vlastní výzkumné pozici. Hlavním předmětem zájmu CDA je pojetí moci, dějin a ideologie, tzn. je zde kladen důraz na vztah jazyka a moci, kontext, ve kterém mluvené či psané výpovědi vznikají a na samotné aktéry a jejich strategie¹⁶ - což byl další inspirační zdroj pro zpracování mnou zvoleného tématu hrdinství práce. Hrdinství práce zobrazované před rokem 1989 v Rudém právu je výsledkem ideologických i mocenských vlivů a ani dějinný kontext jsem se snažila v této práci neopomíjet.

Podle Normana Fairclougha (i dalších zástupců CDA) klade CDA krom jiného důraz na „transdisciplinaritu“ - tedy mezioborovou spolupráci, která může vést až k vytváření nových transdisciplinárních teorií a metod, které posunou hranice mezi rozdílnými disciplínami a jejich teoriemi a metodami. V CDA můžeme také nalézt vliv Jürgena Habermase a Frankfurtské školy.

¹⁵ z angl. „Critical Discourse Analysis“

¹⁶ viz What CDA is about - a summary of its history, important concepts and its developments. MEYER, Edited by Ruth Wodak and Michael. Methods of critical discourse analysis. London: SAGE, 2001, s. 1-13. ISBN 14-129-3386-2.

2.3 Diskurzivní psychologie

Diskurzivní psychologie je podobně jako CDA více určitým přístupem či pohledem na věc než kompaktní metodou. Na rozdíl od Foucaultova přístupu a CDA, připisuje diskurzivní psychologie poměrně větší význam jedinci. Diskurz má v tomto pojetí stejně jako u Foucaulta konstitutivní charakter, ale na rozdíl od něj konstituuje realitu pomocí aktuálních řečových výkonů. Diskurz je zde chápán jako něco, co je aktivně spoluvytvářeno subjektem (na rozdíl od přístupu Foucaulta, ve kterém je subjekt v diskurzu uvězněn a je jím naopak determinován).

Diskurzivní psychologie má blízko k etnometodologii a konverzační analýze. Ve všech případech jde o zaměření se na aktivní užití jazyka a jeho podrobnou analýzu. Na rozdíl od Foucaultovy diskurzivní analýzy a CDA, které se zaměřují hlavně na celek a popis velkých struktur, jde diskurzivní psychologii hlavně o lokální užití jazyka, sociální jednání, každodenní užití jazyka, „člověka z ulice“...¹⁷. Důraz je kladen také zachycení a rozumění kontextům, subjektivním významům, situacím a zkušenostem¹⁸. (Řečové) významy sou rozdílné nejen pro různé subjekty, ale mění se také v čase. „*Ak máme porozumieť tomu, čo daná osoba robí, je nutné vedieť nielen to, o akú situáciu ide (povedzme podľa opisu v termínoch jej fyzikálnych charakteristík z pohľadu pozorovateľa), ale aj to, aký význam má konkrétna situácia pre osobu samotnú.*“¹⁹

Diskurzivní psychologie se v mé analýze odráží hlavně v promluvách jednotlivých zúčastněných – tj. nejčastěji hrdinů socialistické práce. Výroky jejich i výroky o nich jsou zajímavým zdrojem informací o subjektivním pohledu na fenomén hrdinství práce, ačkoliv otázkou zůstává, nakolik si můžeme být jisti, že slova, která jim jsou v tisku připisována, opravdu pronesli. Dalším zajímavým momentem je potom psychologické vykreslení hrdiny – jeho vlastností či prostředí, ze kterého pocházel.

¹⁷ viz VÁVRA, Martin. *Tři přístupy k analýze diskurzu - neslučitelnost nebo možnost syntézy?*. In: Tichý, Radek, ed. *Miscellanea Sociologica* 2006. 1. vyd. Praha: Fakulta sociálních věd UK, 2006, s. 49-65.

¹⁸ viz 2. Druhá kognitivna revolúcia. HARRÉ, Rom a Grant R GILLETT. *Diskurz a myseľ': (úvod do diskurzívnej psychológie)*. Bratislava: Iris, 2001, s. 46-62. ISBN 8089018084.

¹⁹ 2. Druhá kognitivna revolúcia. HARRÉ, Rom a Grant R GILLETT. *Diskurz a myseľ': (úvod do diskurzívnej psychológie)*. Bratislava: Iris, 2001, s. 48. ISBN 8089018084.

3. Teoretická východiska

3.1 Definice pojmu „práce“

Práce je důležitá lidská aktivita, která hraje velice významnou roli ve společnosti a tím se mj. stává také významným tématem sociologie. Jak už to tak bývá v případě nejzákladnějších výrazů zvykem, narážíme i v případě pojmu práce na jeho víceznačnost. Protože je práce ústředním pojmem tohoto pojednání považuji za více než vhodné uvést zde alespoň nejzákladnější přístupy, které se k němu váží.

Co nám o práci říká encyklopedický slovník?

*Člověk pracuje, když uvádí do pohybu své duch. či těl. síly ve směru k vážně branému cíli, který má být dosažen nebo uskutečněn.*²⁰

*PRÁCE, cílevědomá činnost, tj. spojení intelektu s konkrétní činností člověka, která slouží k přetváření přírody podle jeho potřeb. Práce vzniká spojením tří základních elementů: 1. pracovní síly (...), 2. pracovních prostředků (...), 3. pracovních předmětů (...)*²¹

Již na tomto místě můžeme srovnat dvě definice práce, pocházející z odlišných období. Obě shodně poukazují na spojení intelektu a tělesné činnosti. Definice z roku 1972, tedy z doby normalizace, ovšem přidává poukaz na materiální aspekty práce, přetváření přírody a konkrétní činnost... Příznačné jsou i další hesla ze slovníku z roku 1972, zachycující specifické podoby práce: *práce abstraktní – práce dětská – práce fyzická a duševní – práce konkrétní – práce nutná, nadpráce – práce produktivní a neproduktivní – práce prostá a složitá – práce soukromá, společenská, společensky nutná – práce s veřejností – práce ve mzdě – práce živá a minulá (mrtvá) – práce schopné obyvatelstvo – práce schopnost – pracovní den – pracovní disciplína – pracovní jednotka – pracovní knížka – pracovní poměr – pracovní právo – pracovní proces – pracovní prostředky –*

²⁰ viz Práce. In BRUGGER, Walter, et al. *Filosofický slovník*. Praha : NAŠE VOJSKO, 1994. s. 324.

²¹ viz EKONOMICKÁ ENCYKLOPEDIÉ, Nakladatelství Svoboda 1972. S. 159-174.

*pracovní síla – pracovní smlouva – pracovní spor – pracovní teorie hodnoty – pracovní úřad*²² - vidíme, že pojem práce a jeho odvozeniny jsou odrazem marxismu.²³

3.1.1 Karel Marx, Émile Durkheim, Max Weber

Jak jsem již napsala, práce je důležité sociologické téma, které provází sociologii již od jejích počátků. Proto považuji za nezbytné zmínit způsoby, jakými se s tímto tématem vyrovnávali tři pravděpodobně nejdiskutovanější sociologové vůbec, „otcové zakladatelé“ moderní sociologie, Karel Marx, Émile Durkheim a Max Weber. Tito autoři bývají často pojednávání společně, tvoříc tři různé názorové přístupy. Durkheim se zaměřoval na společenskou solidaritu, integraci a kontrolu. Marx se naopak soustředil na sociální rozdíly, rozdělení společnosti a sociální konflikt. Weber založil svoji teorii na racionalitě a byrokracii²⁴. Marx i Durkheim byli představiteli metodologického kolektivismu, což znamená, že má pro ně jedinec ve společnosti zanedbatelný vliv. Ve svých teoriích se zaměřovali na zkoumání nadindividuálních entit. V případě Marxe to byly např. sociální třídy, Durkheim zkoumal tzv. „sociální fakta“, čímž rozuměl např. jazyk, náboženství, právní systém aj. Na rozdíl od Marxe a Durkehima byl Weber naprosto odlišného názoru a do středu své sociologie postavil „sociální jednání“, které nutně vychází z jednotlivce. Podle Webera je právě sociální jednání tím, co zakládá sociální realitu.

Karel Marx (1818 – 1883) vycházel z politické ekonomie Adama Smithe (1723-1790) a Davida Richarda (1772-1823). Zajisté ho ovlivnila i doba, ve které žil, tedy doba rozvíjejícího se kapitalismu - zvláště v Anglii. Po revoluci 1848-49 do Anglie sám emigroval a žil zde až do konce svého života v roce 1883. Celkový kulturní a myšlenkový náboj společnosti té doby byl nakloněn společenským změnám²⁵. Vznikala různá reformní hnutí, jako např. „Mladá Itálie“, „Mladé Německo“, „Mladá Evropa“ a další. Do popředí se dostávala mladá generace, která se měla stát nositelem nového, jak národního, tak obecně

²² tamt.

²³ viz Marxovo pojetí práce např. http://marxismus.cz/hismat/okno_prace.htm [26. 6. 2012]

²⁴ viz GRINT, Keith. *The sociology of work: introduction*. 3rd ed., fully rev. and updated. Malden, MA: Polity Press, 2005, s. 85. ISBN 9780745632490.

²⁵ Dále viz BURROW, J. W. *Krise rozumu : Evropské myšlení 1848-1914*. 1. vyd. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2004.

společenského určení. Většina autorů (např. Fourier, Cabet, Comte) se zaměřovala na společenské otázky, socialistické ideje a konečnou harmonii společnosti, ale na rozdíl od Marxe a dalšího ruského revolucionáře Bakunina toho chtěli dosáhnout prostřednictvím poklidných změn²⁶.

Karel Marx byl ovlivněn mnohými dobovými směry a proudy. Za jeho myšlenkové předchůdce můžeme považovat hlavně politické ekonomy Davida Ricarda a Adama Smithe, ze kterých Marx z velké míry vycházel. Dalším vlivem byly pro Marxe francouzské dějiny, zvláště problematika Velké francouzské revoluce a s ní spojený boj velkých tříd. Nepochybným zdrojem inspirace pro něj byli také socialističtí utopisté, kterými byli např. Henri de Saint-Simon, Robert Owen a Charles Fourier. V neposlední řadě se v Marxově myšlení odrazila také německá klasická filosofie, jmenovitě myšlení G. W. F. Hegela (1770 – 1931). Hegelovy idealistické filosofie se ovšem Marx chopil po svém a „postavil jí z hlavy na nohy“, jak sám prohlašoval.

Podle Hegela se svět a společnost neustále proměňuje. Tento dějinný vývoj je důsledkem proměn nadindividuální a objektivní Ideje či Ducha. Hegelův Duch prochází třemi etapami vývoje (tzv. hegelovská triáda), které jsou popisovány jakožto „teze, antiteze a syntéza“ – jde tedy o určitou výchozí situaci, negaci tohoto východiska a negaci negace. Ve třetí fázi se Duch dostává zdánlivě k počátečnímu východisku. Zdánlivě proto, že si v sobě současně podržuje vše, čeho bylo vývojem dosaženo.

Hegelovo myšlení stojí na tzv. dialektice, tedy nauce o rozporech. Zákony této dialektiky jsou 1. přechod kvantity v kvalitu, 2. vzájemné pronikání protikladů a 3. zákon negace negace. V Marxově podání jde v prvním případě o vysvětlení geneze kapitalistické společnosti – přechod ke kapitalismu byl způsoben tím, že v původní feudální společnosti narůstaly prvky kapitalistické ekonomiky, což vedlo k tomu, že si společnost začala žádat změnu. Skokem – formou revoluce – se společnost posunula ke kapitalismu. Vzájemné pronikání protikladů se u Marxe odráží v antagonistických vztazích buržoazie a proletariátu. „Veškeré dějiny jsou dějinami třídních bojů“, píše na začátku Komunistického manifestu. Zákon negace negace je potom konečným stádiem vývoje a to revoluční změnou dosažené stadium komunismu. Marx viděl člověka primárně jako člověka ekonomického, člověka, který pracuje, vyrábí a pro nějž je práce základní životní podmínkou. Každá společnost je podle něj primárně určována „materiální základnou“,

²⁶ Viz tamtéž.

kterou představují ekonomicko-společenské vztahy, nad kterými teprve stojí sekundární nadstavba duchovní (náboženství, věda, umění, politika...). Marxova teorie zapadá do evolučních teorií 19. století, v jejichž centru stojí novověké pojmy procesu a vývoje, přičemž v centru zájmu je hlavně proces biologický, se kterým práce úzce koresponduje, protože práce je odpovědí na biologické potřeby člověka

Karel Marx byl přesvědčen, podobně jako David Ricardo, že jediným skutečným měřítkem hodnoty je práce. To znamená, že každý statek má hodnotu už jen proto, že je v něm zpředmětněna, materializována, lidská práce²⁷. Velikost hodnoty se u Ricarda a Marxe určuje množstvím práce, která se materializuje v nějakém výrobku. Marx k tomu uvádí příklad výroby špendlíku a lokomotivy. Protože na výrobu špendlíku je zapotřebí mnohem méně práce, je také mnohem levnější než lokomotiva. Jak je vidět, Marx úplně opomíjí tvoření cen na základě nabídky a poptávky. Je na tom vidět taky adorování práce, vyzdvihování její důležitosti pro člověka i společnost.

Příspěvek **Émila Durkheima** k sociologii práce je obsažen v jeho díle *Společenská dělba práce*, které vyšlo v roce 1893. Společenská dělba práce je pro Durkheima zásadní pro vysvětlení rozdílu mezi dvěma typy společností, které se v průběhu dějin vyskytly – společnost mechanické solidarity a společnost organické solidarity. Právě solidarita je tím, co určuje soudržnost společnosti a ekonomické vztahy v ní. Společnost mechanické solidarity je podle Durkheima charakteristická vysokou segmentární strukturou, tvořenou kmeny, rody, vesnicemi, které představují soběstačné autarkní skupiny s nízkou úrovní dělby práce. Jedinci představují určité mechanické prvky, jejichž jednání se nemusí vzájemně prostupovat. Jedinec je součástí kolektivu a jeho individualita je tím značně potlačena. To, co drží společnost pohromadě, je kolektivní vědomí – tj. vědomí sounáležitosti. Vzhledem k dějinnému vývoji, růstu počtu obyvatel a zvětšování jednotek soužití, vyvstane potřeba organičtějšího společenského uspořádání. Společnost organické solidarity je založena v první řadě na dělbě práce. Dělba práce je to, co drží lidi pohromadě. Objevují se více specializované činnosti, se kterými také nutně rostě větší

²⁷ Viz HOLMAN, Robert, a kol. *Dějiny ekonomického myšlení*. 3. vyd. Praha : C. H. Beck, 2005. 7. Marx, s. 149.

individualizace²⁸. Dělbba práce je v tomto směru příčinou přechodu na vyšší stupeň kultury.²⁹ Práce, potažmo dělbba práce, má pro Durkheima význam hlavně v otázce přechodu od jednoho typu společnosti k druhému, ovšem Durkheim připouští, že může ve společnosti dojít také k určitým abnormálním formám dělby práce. Tyto patologické, či abnormální formy, nazývá „anomickou“ dělbou práce.³⁰ Zde je nutno podotknout, že pojem „anomie“ zavádí do sociologie právě Durkheim a označuje jím takový stav, ve kterém přestávají platit veškerá pravidla a zákony, např. v důsledku průmyslových a obchodních krizí.³¹

Jiný pohled na význam práce má poslední z „otců zakladatelů“, **Max Weber** (1864 – 1920). Jak jsem již psala výše, na rozdíl od Marxe a Durkheima měl Weber naprosto jiný přístup k sociologii. Jeho sociologie vycházela z lidského jednání, tzn. všechny nadindividuální entity vysvětloval z individuálních činů a zájmů. Stěžejním Weberovým dílem je *Protestantská etika a duch kapitalismu* (1904 – 1905), ve kterém se prací zabýval z pohledu vývoje moderní společnosti a moderního kapitalismu. Podle Webera byl rozvoj moderního kapitalismu zapříčiněn kromě jiného také vlivem protestantské (zvl. kalvínské) etiky na přístup jedinců k práci. Vzhledem k tomu, že protestantismus operuje s pojmem lidské předurčenosti (tzn. spása nezáleží na pozemských činech), která nutně každého člověka určitým způsobem omezuje, docházelo ze strany protestantů k potřebě proniknout za hranice této predestinace a zjistit, co je v budoucnu čeká. Právě práce měla být ukazatelem božího záměru – tzn. pokud se člověku dařilo v práci, mělo to být neklamné znamení toho, že to s ním Bůh „myslí dobře“ a že bude tento člověk po smrti spasen. Současně s učením o predestinaci vedlo protestantské učení k askezi. Spojením askeze a usilovné práce docházelo k akumulaci kapitálu, který mohl být dále investován. Kromě toho rozvíjí Weber ve své *Protestantské etice* také téma racionalizace, tj. dalšího znaku moderní společnosti. Racionalizace se neprojevila pouze v byrokratizaci, ale také právě v racionalizaci práce. Weber v *Protestantské etice* ukazuje také to, jak hodnocení práce opustilo své náboženské kořeny. V rámci protestantské etiky představovala práce pro člověka na jednu stranu péči o boží dílo a na stranu druhou nástroj, jak se skrze výsledky

²⁸ viz KUBÁTOVÁ, Helena. Zakladatelé sociologie a jejich koncepce dějinného vývoje. Historická sociologie: teorie dlouhodobých vývojových procesů. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, s. 21-29. ISBN 9788073800611.

²⁹ viz tamt. S. 26.

³⁰ viz tamt. S. 27.

³¹ viz tamt.

práce ubezpečit o boží milosti, v pozdější době se náboženská vrstva vytratila a zůstává pouze racionalizovaná práce a usilování o zisk. Toto srovnání „odkouzlené“ a ozvláštňené práce se nachází také v níže analyzovaných textech. Zatímco v kapitalismu člověk v rámci odcizené práce dře, aby přežil, dře pro peníze, „dnes“ pracuje proto, že to má smysl, a to nejen pro něj, ale pro celou společnost. Práce se opět „zakouzčila“, znovu v sobě nesla vyšší etiku.

3.1.2 Hannah Arendtová

Tematice práce se věnovala také již zmíněná Hannah Arendtová v knize *Vita activa neboli O činném životě*³². Právě Arendtová dokázala téma práce uchopit v mimořádné šíři. Kromě jiného se věnovala symbolickému významu práce a smyslu práce pro člověka, což je téma pro tuto diplomovou práci stěžejní, protože analýza pracovního hrdinství je současně analýzou určitého typu symbolické reprezentace práce.

Arendtová se v knize výslovně hrdinstvím práce nezabývá, ale určitý odkaz k této tematice je zde patrný. Práci, jakožto podstatnou lidskou aktivitu zde rozebírá v rámci analýzy činného života – tzn. *vita activa*. Nebudu zde proto pojem práce z tohoto kontextu vytrhávat a pokusím se představit její koncept celý. Důvodem je, že právě z analýzy, kterou nám Arendtová v knize *Vita activa* představuje, zřetelně vystupuje propojenost práce se společenským životem a tím odkazuje na pozdější vystoupení práce jakožto hrdinské aktivity do popředí společenského zájmu.

V následujících několika odstavcích budu kromě knihy *Vita activa* vycházet částečně také z kapitoly 3.1 *Hannah Arendtová Vita activa*³³, obsažené v mé bakalářské práci.

Hannah Arendtová vychází v knize *Vita activa. neboli O činném životě* z rozboru *condition humaine*, tedy lidské podmíněnosti. Odtud také pochází anglická verze názvu knihy: *The Human Condition*, pod kterou je *Vita activa* známa v zahraničí. A právě lidská podmíněnost – *condition humaine* – je tím, co podle Arendtové zakládá lidskou existenci.

³² ARENDTOVÁ, Hannah. *Vita activa : neboli O činném životě*. 1. vyd. Praha : OIKOYMENH, 2007. 431 s.

³³ viz NAVRÁTILOVÁ, Marcela. *Růst jako podnět i nevýhoda moderní společnosti*. 2009 – bakalářská práce. Vedoucí doc. PhDr. Zdeněk Pinc.

Všechny skutečnosti, se kterými člověk přichází do styku, s čím se setkává a co se dotýká jeho života, se stává současně podmínkou jeho existence, a to ať se jedná o skutečnosti dané nebo vytvořené člověkem. Mezi všemi těmito podmínkami, jmenuje Arendtová tři základní podmínky, za kterých je nám dán život na zemi. Jedná se o život, světskost a pluralitu - a každá z těchto podmínek odpovídá jedné základní lidské činnosti: práci, zhotovování a jednání (a promlouvání). Všechny tyto zmíněné činnosti jsou součástí tzv. *vita activa*, tedy činného života. Pojem *vita activa* není nijak nový. Je provázaný se vznikem politiky a proto se s ním můžeme setkat již v antice. Arendtová tímto pojmem odkazuje k Aristotelovu chápání politického života jako jednoho ze tří způsobů života, mezi kterými mohl volit svobodný muž³⁴. V Aristotelově době měl pojem *vita activa* ještě jasně pozitivní význam. Tento prvotní pozitivní ohled se ale ztratil se zánikem antického městského státu a význam pojmu *vita activa* upadl na pojem označující činnosti bezpodmínečně nutné pro život. Mezi tyto činnosti byly v antice řazeny činnosti nehodné svobodného občana a jako ostatní činnosti vycházející z nutnosti byly i tyto odkázané do skrytu OIKOS. Také proto byly často přenechávány otrokům nebo ženám a rozhodně by se v tuto dobu nedalo o něčem, jako „hrdinství práce“, hovořit.

Pracující lid byl vždy důležitou součástí společnosti, ale na hodnotovém žebříčku nebyla *vita activa* až do novověku nijak zvlášť ceněna. Na prvním místě stál duchovní život, tj. *vita contemplativa*, ideál klidu a rozjímání, meditativní cesta přiblížení se Bohu. *Vita contemplativa* a *vita activa* bývají proto často pojednávány v hierarchickém uspořádání s tím, že činný život hrál až druhořadou roli. Můžeme se ovšem setkat i s pokusy o propojení obou životních poloh např. v případě benediktinského řádu a jeho hesla „ora et labora“, „modli se a pracuj“. Arendtová se této hierarchičnosti také vzdává. Pro ní jsou činnosti *vita activa* od *vita contemplativa* sice odděleny, ale nejsou si vzájemně ani podřazeny ani nadřazeny. Hierarchické členění ponechává pro samotné členění *vita activa*: na pomyslné první místo staví jednání (a promlouvání), dále zhotovování a nakonec práci. Nehledě na hierarchické uspořádání, má každá z jmenovaných činností své nezastupitelné místo v životě člověka.

³⁴ „život oddávající se požitku a rozkoši z tělesné krásy; život plodící krásné činy v *polis*; a život filosofa prodlévající v oblasti věčné krásy tím, že se oddává zkoumání a zření toho, co nikdy nepomíjí, tj. v oblasti, která je uchráněna před oběma rušivými zásahy člověka, jež představuje zhotovování nových věcí a spotřeba toho, co jest“ ARENDTOVÁ, Hannah. *Vita activa : neboli O činném životě*. 1. vyd. Praha : OIKOYMENH, 2007. Knihovna novověké tradice a současnosti. Pojem *vita activa*, s. 22.

Pro nás je důležitá první aktivita lidské podmíněnosti a tou je *práce*. Práce je činností, která je puzena biologickou nutností a dá se také definovat jako látková výměna člověka s přírodou. Jejimi produkty jsou spotřební statky, věci určené ke spotřebě a zajištění přežití. Jakožto spotřební statky jsou produkty práce určeny primárně spotřebě, tudíž po sobě práce nezanechává žádné trvalé stopy. Je to původní ekonomická aktivita, odehrávající se v soukromí domova (OIKOS).

Zhotovování, neboli dílo našich rukou, naopak produkuje statky trvalejšího rázu, které jsou charakteristické tím, že je člověk nepožívá, ale užívá jich. Užívání takových statků sice může vést k jejich opotřebení, ale jejich opotřebení je až sekundární jev, pro který nejsou přímo tvořeny (na rozdíl od produktů práce). Jsou to předměty tvořící náš umělý lidský svět, věci, které mají trvanlivost a určitou míru trvání a stability tím předávají i okolnímu světu. Světu tak dávají typicky lidský charakter. Pro řemeslníka, který se živí zhotovováním věcí, splývá zhotovování do určité míry s prací.

Důležitým momentem je pro myšlení o *vita activa* rozlišení těchto dvou prvních činností- *práce* a *zhotovování*. Jejich odlišnost je patrná již z jazyka a jak ukazuje Arendtová, ve všech evropských jazycích se vyskytují dvě samostatná slova pro „práci“ a „dílo“ a ačkoliv s nimi bylo (a je) často zacházeno jako se synonymy, udržely si přesto odlišný význam. Řečtina rozlišuje mezi πόνειν a ἐργάζεσθαι, latina *laborare* a *facere* nebo *fabricari*, francouzština *travailler* a *ouvrer*, angličtina mezi *labour* a *work*, němčina *arbeiten* a *werken*. Pro všechny dvojice platí, že pouze ve slově pro „práci“ zaznívá také konotace nouze a námahy. Jedná se tak o slova, která jsou etymologicky odvoditelná z výrazů pro nouzi a námahu, což poukazuje na původní lidský vztah k této činnosti. Např. v antice, jak píše Arendtová, byla práce coby nutnost, vytěsněna do soukromí domova a pokud možno přenechávána otrokům, protože právě jako nutná a strastiplná nemohla náležet k ideálu svobodného života – tedy života osvobozeného od nutnosti. To souviselo s celkovým pohrdáním činnostmi, které nebyly přímo zaměřeny na politický život. Díky tomu, že za něj práci vykonával někdo jiný, měl svobodný muž čas na věci veřejné, čas na záležitosti *polis*. Práce znamenala strast a antickým cílem bylo její vyloučení z podmínek lidské existence. *“Protože lidé podléhají nezbytným potřebám života, mohou se stát svobodnými jen tak, že si sami podmaní druhé a násilím je přinutí, aby za ně nesli tíhu*

*těchto nezbytných potřeb.*³⁵ Otroctví tedy nebylo primárně symbolem vykořisťování za účelem zisku nebo způsob zjednávání si levné pracovní síly, jak předpokládal Marx, ale vyloučením práce z veřejné oblasti, která náležela politice a zasazení jí do soukromí. Práce jakožto symbol strasti, utrpení, bolesti a námahy, přetrvala až do novověku. A právě v novověku došlo k naprostému převrácení dosavadního přesvědčení. Práce naopak coby zdroj všech „hodnot“ začala být glorifikována a i v samotné hierarchii *vita activa* se dostala pomyslně na první místo. A zde bychom pravděpodobně mohli hledat počátky hrdinství práce.

Rozdílem mezi prací a zhotovováním je také skutečnost, že práce není nikdy u konce – pokud je zde člověk, vždy bude potřeba práce, aby se zachoval při životě. V případě díla je to jinak, to je ohraničeno svým počátkem a koncem – ideou nějaké věci a jejím naplněním v hotovém předmětu, který můžeme např. někomu darovat. Jednu věc mají práce a zhotovování přesto společnou. Výdobytky práce i zhotovování jsou tak zvaně „odvolatelné“. Produkty práce se dají lehce pozřít a nezbude z nich po prvotním pocitu uspokojení nic kromě nutnosti dalšího požívání – jedná se o neustále opakovaný proces vyčerpateľný až smrtí. Produkty zhotovování sice trvanlivost mají, ale je možné je zničit. Dají se rozbít popř. v dlouhodobém horizontu samy podléhají rozkladu. Tím se produkty práce i zhotovování značně odlišují od poslední složky *vita activa*, od jednání. Výsledky jednání jsou totiž neodvolatelné, stejně tak výsledky promlouvání.

Jednání je tedy posledním článkem a Arendtová ho řadí v hierarchii *vita activa* na pomyslné první místo. Je tomu tak proto, že je to jediná činnost *vita activa*, která se odehrává nezprostředkovaně a také proto, že je jednání na rozdíl od práce nebo zhotovování neodvolatelné. Z činností *vita activa* je to jediné jednání, které zakládá lidskost. Člověk, který by nejednal, nebyl by už člověkem v pravém slova smyslu a jeho život by více než životem byl umíráním³⁶. Jednání a promlouvání jsou podmíněny lidskou pluralitou a projevují se jako rovnost i rozdílnost samotných lidí. Rovnost zakládá samotnou možnost porozumění mezi minulými i současnými a rozdílnost zakládá právě potřebu jednat a promlouvat. Jednání i promlouvání jsou u Arendtové pojednávány společně proto, že je spojuje svazek příbuznosti. Promlouvání se může stát jednáním (např.

³⁵ ARENDTOVÁ, Hannah. *Vita activa : neboli O činném životě*. 1. vyd. Praha : OIKOYMENH, 2007. Knihovna novověké tradice a současnosti. III. Práce: 11. "Práce našeho těla a dílo našich rukou", s. 108-109.

³⁶ Viz tamtéž, s. 226

ve vyřčeném „slibuji“) a naopak jednání je možné pouze tam, kde je potenciálně možná promluva.

Jednání a promlouvání se uskutečňují v tkanivu lidských vztahů³⁷, čímž dávají vzniknout veřejnému prostoru. Arendtová se zde opět obrací k antice, pro kterou je veřejný prostor primárně prostorem politickým. Sdílíme ho s ostatními jedinci, utváří naši společnou identitu a je přísně vymezen vůči prostoru soukromému (OIKOS). V tomto ohledu je zásadním rysem moderní společnosti podle Hannah Arendtové právě to, že se neotevřela žádné veřejné sféře, ale místo ní vytváří nový typ společenského prostoru – společenskou sféru. To se děje ve chvíli, kdy do veřejného prostoru, který byl původně politický a striktně oddělený od soukromí domácnosti, začíná právě tato soukromá sféra zasahovat. Do veřejného prostoru vstupuje práce. Ve chvíli, kdy se setřela dělící čára mezi veřejným a soukromým a soukromé záležitosti začaly vstupovat do okrsku veřejného, byl zničen původní veřejný prostor. To, co se vytvořilo místo něj, nazývá Arendtová prostorem společenským. Proměna veřejného prostoru je pro Arendtovou jedním ze znaků úpadku moderní společnosti. Původní privátní sféra soukromého, tzn. takových věcí, které si člověk podržuje ve svém skrytu, byla nahrazena sférou intimity. Soukromá sféra dávno není jen sférou nutnosti – tzn. místem, kde se vykonávají nutné potřeby, práce. Specifikem nové společnosti (na rozdíl od veřejného prostoru) je to, že vylučuje jednání. Na jeho místo staví chování, jako jistý unifikovaný soubor možného, čímž směřuje ke společenskému normování jedinců. Důsledkem toho je zahlazení společenských tříd a uskupení, která již v masové společnosti nejsou tak patrná. Kvůli uniformitě chování proniká do společnosti konformismus, behaviorismus a automatismus³⁸.

Tím, že do veřejného prostoru vstupuje práce, nezměnila se její procesuální povaha, ale její proces samotný se z cyklické formy rozvinul ve vývoj. V soukromé sféře byla práce přece jenom v područí mezí, které s jejím vystoupením na světlo veřejného – nebo lépe řečeno společného – naprosto zmizely. A protože se práce stala záležitostí společenskou, mohlo dojít i k její organizaci v rámci celé společnosti. Mechanizace práce měla za následek do té doby nebyvalé stupňování produktivity, které bylo ještě více podpořeno vynálezem speciálních strojů v rámci průmyslové revoluce. Práce již není něčím, co

³⁷ Viz ARENDOVÁ, Hannah. *Vita activa : neboli O činném životě*. 1. vyd. Praha : OIKOYMENH, 2007. Knihovna novověké tradice a současnosti. V. Jednání: 26. "Křehkost lidských záležitostí", s. 244

³⁸ Viz ARENDOVÁ, Hannah. *Vita activa : neboli O činném životě*. 1. vyd. Praha : OIKOYMENH, 2007. Knihovna novověké tradice a současnosti. II. Prostor veřejného a oblast soukromého: 6. "Vznik společnosti", s. 58.

působení pouze utrpení a bolest, ale naopak začíná přinášet mnohá pozitiva, jako např. právě produktivitu, růst bohatství a s ním spojenou prestiž a moc. Proto, aby mohla stoupat produktivita, je nutné, aby také stoupala také spotřeba. Spotřebními statky se začínají stávat i díla, věci, které měly původně tvořit trvalé osvětlení člověka, zajišťovat mu pocit bezpečí, blízkosti a známosti. Ke stupňování produktivity by také nemohlo dojít, pokud by práce zůstala uzavřena v soukromé oblasti. Pojem práce, který v sobě do té doby nesl znaky námahy, bolesti, se naprosto proměnil. Společnost, o které nyní Arendtová hovoří, je společností práce, společností, která práci glorifikuje. V důsledku nového přístupu k práci začalo být jednání o promlouvání upozadováno. V okamžiku, kdy se práce „vynořila ze své temnoty“, zanikl tím i veřejný prostor, popř. se proměnil v jakýsi veřejně společenský prostor.

Novověkem tedy počíná podle Arendtové jak úpadek veřejné sféry a vzestup nové společenské oblasti, tak v důsledku rozvoje kapitalismu, dělby práce, vědeckých vynálezů a průmyslové revoluce i počátek narůstání produktivity práce. Konzumní masová společnost mohla vzniknout právě na základě těchto předpokladů.

Pro Arendtovou je kapitalistická ekonomika jedním z důsledků převrácení hierarchického uspořádání v rámci *vita activa*. Zhotovování jako původní činnost utváření lidského světa se proměnilo na masovou výrobu a masovou spotřebu. Zcela se podřídilo diktátu konzumu, ve kterém se zhotovované statky spotřebovávají stejnou rychlostí, jako výdobytky práce. Veřejná sféra se proměnila z původního prostoru vyjevování lidské jedinečnosti a účasti na veřejných záležitostech v prostor společenský, který je prodchnut prací. Pluralita jedinců se rozplynula v mase konformně jednajících členů, jednání bylo nahrazeno nivelizovaným chováním. Samotná společnost práce se podle Arendtové už stihla proměnit ve společnost zaměstnanců, automaticky fungujících příslušníků rodu. Společnost je pod lupou sociálních vědců, statistiků aj., jednotlivé události a unikátní projevy jedince jsou semílány do průměrnosti. Jak uvidíme dále, projevuje se toto postupující „zprůměrnování“ společnosti mimo jiné i v četnosti udělování státních vyznamenání „Hrdina socialistické práce“. Ačkoliv zpočátku byla tato vyznamenání udělována ročně několika jedincům, na konci 80. let už se můžeme setkat s rovnou dvacítkou vyznamenaných.

3.1.3 Společnost práce

Proměna, případně konec společnosti práce, však nezaznívá jen z úst Hannah Arendtové. Již od poloviny 60. let se ozývají další hlasy, které upozorňují na její konec. Ve své knize *Les chemin du Paradis* (1983) spojuje francouzský sociální filosof André Gorz konec „společnosti práce“ s nástupem elektronické revoluce.³⁹ Pro konec společnosti práce je podle Gorze signifikantní pokles nezbytně nutné práce a snižování míry bezprostředního kontaktu pracujícího s materiálem.⁴⁰ Podle Gorze je společnost práce:

*je taková společnost, v níž je práce chápána jako mravní závazek, jako sociální povinnost, jako legitimní cesta k osobnímu úspěchu...Jsme v zajetí ideologie práce.*⁴¹

To bezesbýtku platí pro socialistickou společnost, kterou budeme na základě analýzy Rudého práva popisovat v dalším oddílu. Kult práce byl součástí oficiální ideologie všech socialistických zemí. Ideologie práce představovala „sekularizované náboženství a ritualizovanou aktivitu“.⁴² Výše citované napsal Gorz v roce 1988, tedy v době, kdy jiní autoři dávno hovořili o tom, že jsme již naopak přešli ze zajetí práce do stadia, kdy je práce marginalizovaná a místo ní začínají hrát v našich životech podstatnější roli aktivity orientované na volný čas, životní styl atp. – což např. tvrdil německý sociolog Claus Offe⁴³. Offe společnosti práce věnuje celou knihu *Arbeitsgesellschaft* (Společnost práce), která vyšla v roce 1984. Zde vyslovuje právě onen názor, že význam práce se pro jednotlivce a popis jejich světa zmenšuje. Určující místo, které měla v našich životech dříve výdělečná práce, nyní zaujímají volnočasové činnosti, orientace na životní styl apod.⁴⁴ Množství volného času, které má člověk k dispozici, je podle Offeho dáno především díky technickému „pokroku“ a přemísťování výroby do zahraničí. S tím pak souvisí narůstající problém nezaměstnanosti.

Koncem společnosti práce se zabýval také francouzský sociolog Georges Friedmann, který spatřoval jeho příčinu ve zvyšující se automatizaci výroby. Tento

³⁹ viz Společnost práce. PETRUSEK. *Společnosti pozdní doby*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2006, s. 393-397. Knižnice Sociologické aktuality, sv. 12. ISBN 8086429636.

⁴⁰ viz tamt.

⁴¹ Gorz, André. *Métamorphoses du travail: Quête du sens*. vyd. 1988. Citováno viz Společnost práce. PETRUSEK. *Společnosti pozdní doby*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2006, s. 396. Knižnice Sociologické aktuality, sv. 12. ISBN 8086429636.

⁴² viz tamt.

⁴³ viz tamt.

⁴⁴ PONGS, Armin. *V jaké společnosti vlastně žijeme?*. Praha: ISV nakladatelství, 2000, s. 187-203. Společenské koncepce - srovnání, sv. 1. ISBN 80-85866-59-5.

předpoklad se ovšem nakonec ukázal jako mylný, a konec společnosti práce se začal spíše než s automatizací výroby spojovat s elektronickou revolucí.⁴⁵

Popis společnosti na základě významu, jaký v ní hraje práce, můžeme nalézt i u dalších autorů. Americký sociolog Daniel Bell (1919–2011) současnou společnost nenazýval společností práce, nýbrž společností postindustriální. Postindustriální společnost je pak podle něj charakteristická přechodem od společnosti zboží ve společnost služeb, s čímž souvisí i proměna struktury povolání. Pracovních míst v průmyslu ubývá a roste počet pracovních míst ve službách. Mimo jiné také stoupá prestiž teoretických znalostí, univerzit a výzkumných pracovišť.⁴⁶

V mnohých teoriích pak práce nehraje pro popis společnosti tak významnou roli. Ulrich Beck definuje společnost na základě její bezpečnosti. Industriální společnost je podle něj vystřídána „rizikovou společností“, tj. takovou společností, ve které se v důsledku technizace objevují nová rizika, jako jsou např. nukleární hrozby, ekologické znečištění aj.

⁴⁵ viz Gorz, André. *Métamorphoses du travail: Quête du sens*. vyd. 1988. Citováno viz *Společnost práce*. PETRUSEK. *Společnosti pozdní doby*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2006, s. 396. Knižnice Sociologické aktuality, sv. 12. ISBN 8086429636.

⁴⁶ viz PONGS, Armin. *V jaké společnosti vlastně žijeme?*. Praha: ISV nakladatelství, 2000, s. 65-78. *Společenské koncepce - srovnání*, sv. 1. ISBN 80-85866-59-5.

3.2 Socialistický diskurz

Na tomto místě bych ráda uvedla téma této diplomové práce do širšího kontextu socialistického diskurzu, protože jak se ukázalo v průběhu mé analýzy, to, jak se zacházelo s pojmem „práce“, úzce souvisí s tím, jak se zacházelo s jinými pojmy a jakým způsobem se socialistická moc prezentovala a obracela k občanům.

Totalitní režimy používají poměrně propracovaný a důmyslný způsob manipulace a ovládání společnosti, k čemuž jim slouží v první řadě jazyk. Tímto tématem se zabývá mj. již zmíněná Hannah Arendtová v knize *Původ totalitarismu*, Vladimír Macura v knize *Šťastný věk* či Petr Fidelius v *Řeči komunistické řeči*.

Jazykem zde v obecném slova smyslu míníme ucelený systém znaků a symbolů, který v důsledku utváří celý náš svět, tj. nejen řeč, ale také myšlení, vnímání atp.⁴⁷ Proto je právě jazyk ve všech formách svého užití vhodným prostředkem k utváření veřejného prostoru.⁴⁸ Pro nás je v tomto kontextu důležité hlavně užití jazyka totalitní mocí – způsob, jakým se totalitní moc prezentuje, propaguje a jakým způsobem popisuje a hodnotí to, co nazývá skutečností.

Právě v souvislosti jazyka a totality rozlišuje Hannah Arendtová (1906–1975) ve své knize *Původ totalitarismu*⁴⁹ mezi propagandou a indoktrinací. Propagandou rozumí za prvé způsob, kterým se totalitní vláda či hnutí obrací na určitou okrajovou část občanů, kteří nebyli z nějakého důvodu dostatečně indoktrinováni, nebo za druhé je propagandou v tomto případě myšleno také prezentování dané totalitní moci vně svého teritoria. Propaganda se týká hlavně menších hnutí, která se teprve vymezují a formují, popř. musí udržovat svoji pozici vůči tlakům okolí. Indoktrinace je potom podle Arendtové jakýmsi dalším stupněm, ve kterém již dochází v závislosti na propagandě k přetváření reality:

*Totalitarismus se tváří v tvář odporujícím faktům nespokojí tvrzením, že nezaměstnanost neexistuje; jako součást své propagandy zruší podporu v nezaměstnanosti.*⁵⁰

⁴⁷ viz Slovník filosofických pojmů: jazyk. SOKOL, Jan. Malá filosofie člověka: a Slovník filosofických pojmů. 4., rozš. vyd., Ve Vyšehradu 2. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 312-313. ISBN 8070217138.

⁴⁸ zde míníme jazyk jakožto jednání, také viz dále Arendtová a *vita activa*.

⁴⁹ ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu, I-III: [Antisemitismus, Imperialismus, Totalitarismus]. 1. vyd. Praha: [Institut pro středoevropskou kulturu a politiku], 1996, s. 473-501. Oikúmené. ISBN 80-86005-13-5.

⁵⁰ XI Totalitní hnutí. ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu, I-III: [Antisemitismus, Imperialismus, Totalitarismus]. 1. vyd. Praha: [Institut pro středoevropskou kulturu a politiku], 1996, s. 473. Oikúmené. ISBN 80-860-0513-5.

K tomuto tématu se zajímavě vztahuje Jiří Večerník ve svém textu *Empirický výzkum chudoby v českých zemích ve třech historických obdobích*.⁵¹ Chudoba představovala v době socialismu významné ideologické téma, které sloužilo např. k definování kapitalismu. Některé příklady nalezneme i v této diplomové práci, viz např.: *Alois Kučera, který pracuje v n. p. Konstruktiva, vyprávěl, jak tvrdý život měl za předmnichovské kapitalistické republiky, zvláště v době své nezaměstnanosti. Vím, že naše dělnická třída už nikdy nepřipustí, aby se takové doby vrátily – pravil – (...)*⁵² a další. Na „hladové fronty“ předmnichovského Československa mohl socialistický člověk jen vzpomínat – alespoň z oficiálního hlediska, podle kterého již byla v Československu chudoba vymýcena. Z tohoto důvodu nebyl v období komunistické vlády výzkum chudoby vůbec možný a pokud již nějaký výzkum proběhl, musel se odehrávat pod různými zástupnými názvy jako výzkum „domácností s omezenými možnostmi spotřeby“, jak tomu bylo v případě práce Miroslava Hiršla. Výzkumy „chudoby“ byly možné až od konce šedesátých let, kdy byla sociologie uznána za plnohodnotný vědní obor (- do té doby byla komunistickým režimem odsuzována jako „buržoazní pavěda“).

A nyní zpět k propagandě. Ta má za cíl nejen získat další členy, ale snaží se také posilovat přesvědčení ve svých řadách. K tomu využívá skryté manipulace, jako je např. zastrašení případných odpadlíků tím, že by v případě nenásledování stanovených idejí mohli „zmeškat vlak dějin“ (komunismus) nebo se dostat do rozporu se zákony přírody (nacismus).⁵³ Všechny tyto projevy propagandy jsou současně zastřešovány vědeckými poznatky, stejně, jak tomu bývá v případě reklamní argumentace, která je také zaměřena na masy.⁵⁴

Oficiální diskurz, tedy to, jakým způsobem se o něčem mluví a jakým způsobem jsou tomu či onomu připisovány významy, je vždy na něco vázaný, čímž se rozumí, že je proměnlivý v čase, místě, napříč společenskými skupinami... . Mnohé společnosti si vytvářejí samy určitá pravidla, jak a co tematizovat. Taková pravidla nejčastěji nalezneme ve společnostech, které potřebují výrazně kontrolovat projevy a názory svých občanů.

⁵¹ viz

http://dav.soc.cas.cz/uploads/eba969bf33d120f15db9bbdb8ce4b1098e8c24af_DaVp133_146%20Vecernik.pdf [6.9.2012]

⁵² viz tamt.

⁵³ viz tamt. S. 478

⁵⁴ viz tamt.

Takovým příkladem může být právě např. éra „komunismu“. Oficiální diskurz byl odrazem momentálního uspořádání moci a nástrojem propagandy. Toto téma je předmětem knihy Vladimíra Macury (1945–1999) *Šťastný věk (a jiné eseje o socialistické kultuře)*⁵⁵. Právě Macurova kniha je zajímavým průřezem vybraných témat, objevujících se postupně v socialistické kultuře, počínaje představou „ráje“, myšleno budoucího míru, blahobytu a štěstí všech, přes mandelinku bramborovou coby imperialistického škůdce, etiketu, děti až po ikonizování hrdinů jako byl Fučík, Mičurin, Remek... .

Ať bylo tematizováno cokoliv, vždy byl používán tentýž korektní stranický jazyk. Alespoň tedy pokud mluvíme o oficiálních dokumentech nebo uměleckých dílech (v tomto případě myšleno hlavně literárních), vždy se jedná o stejnou dikci. Jakákoliv promluva je přísně podřízená oficiální názorové. Pokud se v rámci rozpravy pohybujeme uvnitř vymezených mantinelů, jejichž vymezení pochází ze zdroje vně promlouvajícího jedince, tzn. sama si je daná osoba nevytvořila, ale nějakým způsobem jí byly „dány“, je její vystupování v rámci rozpravy značně determinované a tudíž předvídatelné. Pokud jsou tyto „mantinely“ dány na oficiální úrovni pro všechny jedince stejně, není velká pravděpodobnost, že by se v diskurzu vyskytlo něco, co by bylo vyloženo překvapivě. Řeč je nástrojem ovládnutí mas. Jak píše Petr Fidelius v *Řeči komunistické moci*⁵⁶, socialismus, a vlastně každý totalitní režim, si musí vybudovat vlastní svět, případně iluzi vlastního světa, která mu slouží k ovládnutí mas. Indoktrinace totiž podle Fidelity nestojí na přesvědčování či podsouvání vybraných názorů, ale ve vytvoření nového světa, kterému budou lidé věřit a který postupně přijmou za svůj. Svět není nabízen jako soubor alternativ, ale jako jedna daná pravda. Pokud již jsou kladeny oficiální otázky, je na ně současně oficiálně odpovídáno. Člověk žije v jazyce a proto je to právě jazyk, co dokáže člověka, potažmo lidi jako celek, ovládnout. Ovládnutí myšlení je podle Fidelity možné dvěma způsoby:

*(...) vzít důvěru ke slovům, přesvědčit ji, že na ně není spolehnutí, že nemají se skutečností nic společného; za druhé – zmrazit přirozený, a tedy nepřilíš uspořádaný koloběh pojmů a slov a do jejich proměnlivých vztahů zavést mechanický pořádek.*⁵⁷

⁵⁵ MACURA, Vladimír, Karel KOUBA, Vít SCHMARC a Petr ŠÁMAL. Šťastný věk: a jiné studie o socialistické kultuře. Praha: Academia, 2008, 351 s. ISBN 978-802-0016-690.

⁵⁶ viz Totalitní jazyk. FIDELIUS, Petr. Řeč komunistické moci. 1. vyd. Praha: Triáda, 2002, s. 180-185. ISBN 8086138038.

⁵⁷ viz Totalitní jazyk. FIDELIUS, Petr. Řeč komunistické moci. 1. vyd. Praha: Triáda, 2002, s. 180-185. ISBN 8086138038.

Podobně jako jiné totality, vytvořila si i ta komunistická do jisté míry vlastní jazyk, který se měnil tak, jak se měnily názory a postoje uvnitř strany. Kromě vlastního jazyku můžeme pozorovat také vytváření nových témat, diskurzů, popř. přeměnu témat starých. To byl případ např. Macurou zmiňovaného ráje, jakožto původně náboženského tématu. Představa ráje, popř. nějaké ideální budoucnosti, byla v první řadě způsobem, jak se vypořádat s lidskou touhou po „něčem lepším“, s tendencí směřovat někam dál a v druhé řadě s nedokonalostí ba problematičností současné reality. Již samotná představa lepších zítřků odkazující k budoucnosti zahrnovala důraz na mládí, pohyb, dynamiku, děti a další atributy, jako je světlo, krása, rychlost, velikost, pracovitost, novost aj., které se většinou vyskytovaly i v jiných tématech. Pro komunistický (potažmo socialistický) diskurz je typické, že se podobnou či stejnou rétorikou obrací k mnohým tématům, která spolu zdánlivě nesouvisí. Přesto mají něco společného a tím je jejich podřízenost oficiálnímu diskurzu. Významy nikdy neodkazují k jednotlivci, ale vždy ke kolektivu.

Zajímavým příkladem jsou témata, která se musí nějakým způsobem vymezovat vůči minulosti. Na tomto místě myslím např. etiketu (tj. pravidla zdvořilosti), která zahrnuje také pravidla rozmlouvání. Tato pravidla nebyla pouze součástí brožur a knih, týkajících se přímo etikety, ale byly samozřejmě zahrnuty i v jiných oblastech, jako je literatura, divadlo, film do jisté míry hudba atp. Takto mohly nepřímo (a účinněji) působit na ostatní (na lid). Právě umění bylo vhodným prostředkem k vytváření vhodných příkladů k následování, které se jasně a zřetelně odlišovaly od starého světa. Sem patřil vedle vizuální prezentace i verbální projev. Jak poznamenává Vladimír Macura, novou normou byla jednoduchost a jednoznačnost, a to jak v oblékání, tak i v řeči. V jazyce se začaly objevovat nové či staronové výrazy, jako např. „soudruh“ „soudružka“, které nahradily původní oslovení „pan“ a „paní“. „Soudruh“ je dodnes jeden z nejmarkantnějších emblémů komunismu, sloužící dnes např. k označení členů komunistické strany a může mít často posměšný až pejorativní nádech. Jazyk (jak tomu ovšem bývá i v případě jiných skupin lidí) měl v tomto případě tendenci být jedním ze znaků vymezení se vůči „ONI“ (MY X ONI). Z podstaty věci odkazuje sou-druh, spolu-druh, na soudržnost a kolektivitu. Je to právě soudruh, kdo je ideálem člověka – tedy část kolektivu, nikoliv individuum.

Řeč komunistické moci se často dostávala do mnohých protikladů a nesnází. Nyní byla řeč o „soudruhoví“. Trochu problematičtější případ ovšem byl, mělo-li se mluvit o soudruhu vůdci. Vůdce, jako představitel obyčejného a prostého lidu, byl na jednu stranu

oslovením soudruhem, ale na druhou stranu bylo potřeba vyjádřit nějakým způsobem jeho výjimečnost. V oficiálním diskurzu byl vůdce jedním z lidu, ale přesto někým, kdo vykazoval větší kvality, než ostatní. Jednou z takových kvalit byla jeho obětavost pro lid – „vůdce nikdy nespí“, ale stále pracuje pro lid – viz níže uvedené příklady z období 50. let.

„Na co myslíš?“ optá se stařenky

„Myslím, jestli také soudruh Gottwald jí buchty?“

„Prosím tě, ty máš nápady!“

„A co!? Je přece člověk jako my, ne?“⁵⁸

... a na druhou stranu:

„Soudružku Zemanovou znám z obrázku, „překvapil je Klement Gottwald, když mu ji chtěl představit. „Soudruha Havlíčka již také.“

„Já jsem Tvrzník Ondřej,“ řekl děda.

„Nejstarší kovář v Praze,“ dodal Klement Gottwald.

„Všechno ví,“ blesklo Víťovi hlavou.⁵⁹

Podobně se např. o Gottwaldovi mluví i v jiných dílech – jen v Macurově práci jich je uvedeno několik.

Již byla řeč o vymezení se „MY X ONI“. Tak, jak byla vytvořena rétorika komunistických témat, tak měla své ustálené vazby i rétorika protikapitalistická. Zatímco komunista byl přímý, jednoduchý člověk, kapitalista byl zpodobňován jako úlisný záškodník, bídne se plížící a naslouchající všemu, co by šlo použít proti komunismu, často zobrazovaný s kloboukem, buřinkou, ve fraku, jako brouk, Žid nebo se znakem dolaru či jiného USA znaku...atp. V případě básní nemůžeme často o nějaké literárně hodnotnější poesii moc uvažovat. Spíše se jedná o takové říkanky, prosycené metaforickými obrazy zobrazujícími podlé úklady kapitalistů, usilujících o narušení světového míru. Na jedné straně je Kapitol, jako symbol USA, dollar, jako symbol kapitalismu. Metafora meče, boje,

⁵⁸ KUPKA, Jiří Svetožár U prezidenta. In *Gottwald je s námi. Náš první dělnický prezident v zrcadle české a slovenské poezie a prózy*. Ed.: Kusák, Alexej. Praha: Naše Vojsko, 1953, s. 231. – viz. MACURA, Vladimír Šťastný věk. Academia, Praha 2008, s. 104.

⁵⁹ viz tamt. s. 105

pole – směřuje ke kapitalistickým úmyslům rozpoutat třetí světovou válku. My ovšem víme dopředu, kdo by byl v takové válce vítězem, protože náš železný štít je tak silný, že by si o něj každý kapitalista rozbil svůj meč – tedy v případě, že by vůbec sebral dostatek odvahy našemu mírovému bloku se postavit. Místo přímého boje tak využívá pokoutní metody a posílá na nás podle hmyz, symbol malosti, nechutnosti, záškodnictví – všeho toho, čím jest kapitalista sám.

*Mračí se krize nad Kapitolem,
kde Mister Dollar dumá o výbojích
a bádá, koho poslat do pole:
najít ho – těžké, sám jít, to se bojí.*

*Meč rozbil by si o železný štít,
tož nejspodnější zbraň mu není cizí:
sám mor, chtěl by nás morem zahubit,
sám hmyz, posílá na nás spolu hmyzy.⁶⁰*

⁶⁰ LACINA, Václav: Mandelinka bramborová. *Lidové noviny*, 1950, roč. 58, č. 164 (15.7.), s. 4. – viz. MACURA, Vladimír Šťastný věk. Academia, Praha 2008, s. 66.

3.2.1 Socialistický hrdina

Zvláštním předmětem našeho zájmu se stává socialistický hrdina, bez kterého bychom si nemohli téma práce za socialismu vůbec představit. Hrdinství a práce k sobě měly za socialismu opravdu velice blízko a stejně tak, jak se vyvíjel pojem práce, vyvíjel se i obsah pojmu hrdina. Socialistický hrdina patřil k „novým lidem“, kteří se v očekávání „šťastného věku“ věnovali budování socialismu, jak trefně pojmenoval Vladimír Macura.⁶¹ Označení „noví lidé“ představuje distanci „nového“ socialistického člověka od starého kapitalistického pořádku a lidí s ním spojených. „Nový člověk“ hledí k ideálu komunismu, který netrpělivě očekává, „nový člověk“, je potenciálním hrdinou.

Se Silke Satjukowou a Rainerem Griesem můžeme rozdělit socialistické hrdiny do tří kategorií⁶²: kulturní hrdinové, političtí vůdci a váleční hrdinové. Do první kategorie můžete zařadit umělce, vědce, techniky, řemeslníky, dělníky. Charakteristickým zástupcem je úderník padesátých let - je to tedy kategorie, o kterou se bude hlavně opírat náš zájem. Další typ socialistického hrdiny byl politický vůdce, pro příklad Stalin, v Československu např. Klement Gottwald a další. V podstatě se jednalo o jakéhokoliv současného či minulého socialistického vůdce – pokud zrovna nebyl v nemilosti. U prvních politických vůdců bylo vyzdvihováno hlavně jejich průkopnictví komunismu, jejich boj proti kapitalismu, boj za světový mír atd. Jak je patrné, tento druh socialistického hrdiny se nemusel čistě teoreticky ani o nic zasloužit. Jeho hrdinství vyplývalo již z jeho funkce. Posledním typem je podle Satjukové a Griese válečný hrdina, pro naši představu např. Julius Fučík. Jednalo se o hrdiny, kteří nasadili vlastní život pro vlast a ideu komunismu.⁶³ Opět šlo o jakési sebezpotvrzení režimu skrze tyto hrdiny. Režim se mohl vymezit vůči fašismu, nacismu, kapitalismu atp. a současně nabídnout prototyp věrného komunisty, který dokázal vzdorovat všem zlým silám a tím bojovat za svoji vlast. Symbolika vlastenectví je mimochodem také poměrně silným argumentem komunistického hrdiny – a to nejen hrdiny válečného. Vlastenectví odkazuje k tomu, že daný jedinec (či skupina) nebojuje pouze za sebe, ale bojuje za vlast a tím pádem za nás za všechny. Ačkoliv se v tomto ztrácí internacionální náboj původního marxismu. S vlastenectvím je probouzena solidarita a vděčnost. Důraz na obětavost, solidaritu, odhodlání a další pozitivní vlastnosti,

⁶¹ viz MACURA, Vladimír, Karel KOUBA, Vit SCHMARC a Petr ŠÁMAL. Šťastný věk: a jiné studie o socialistické kultuře. Praha: Academia, 2008, 351 s. ISBN 978-802-0016-690.

⁶² viz : Socialističtí hrdinové a škodovák František Zýka, in: Randák, J. – Koura, P. (eds.), Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století, Dokořán, Praha 2008, s. 390–411

⁶³ viz tamt.

lákal po válce další a další následovníky komunistické ideje. Ve chvíli, kdy jsou komunisté prezentováni veřejnosti jako „ti dobří“, ti, kteří nám vybojovali mír, ti, kteří jsou čestní, pracovití, nesobečtí, ti, kteří zajistí všem štěstí a prosperitu atp., není divu, že je tolik lidí následovalo. Po hrůzném zážitku, jakým nepochybně druhá světová válka byla, hledali lidé spolehnouti a oporu v právě těch hodnotách, které komunisté nabízeli. Poválečná doba byla charakteristická nadšením pro obnovu hospodářství a vybudování socialismu.⁶⁴ S určitým odstupem od války se válečný hrdina proměnil a jeho místo převzali hrdinové, kteří také bojovali, ovšem trochu jiným způsobem. J. A. Gagarin či V. V. Těreškovová byli zosobněním technického pokroku a vítězství Sovětského svazu v kosmickém závodu USA a SSSR o „dobyť“ vesmíru⁶⁵.

Jednotlivé typy hrdinů se samozřejmě prolínaly. Například všichni političtí vůdci Československa od Klementa Gottwalda do Gustáva Husáka pocházeli z chudých dělnických či rolnických rodin a bylo vyzdvihováno i jejich pracovní zanícení. Vůdce byl zkrátka „jedním z nás“.

Nyní bych se ještě vrátila k prvnímu zmíněnému typu socialistického hrdiny – k hrdinovi kulturnímu. I kulturní hrdiny bychom mohli nepochybně rozdělit hned do několika kategorií, z nichž by jednu tvořila kategorie „hrdina práce“ nebo „pracovní hrdina“. Jak již z názvu vyplývá, bude se jednat o takové jedince (či skupiny jedinců), kteří se nějakým zvlášť výjimečným způsobem projeví v pracovní rovině. Hrdinství práce pochází ze Sovětského svazu. Podle Silke Satjukové a Rainera Griese vznikl tento fenomén roku 1934, kdy se poprvé v Sovětském svazu udělovala cena „Hrdina Sovětského svazu“⁶⁶. Tímto aktem se podle obou autorů zrodil institucionalizovaný hrdina, který se po druhé světové válce rozšířil i do dalších zemí.⁶⁷ Vrcholným obdobím hrdinů (a to hrdinů práce) byla v Československu 50. léta (fenomén hrdinství práce zažíval největší rozmach od konce 40. let do začátku let 50.). Tlak na zvyšování produktivity a zvýšením cílů první

⁶⁴ viz HEUMOS, Peter. "Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!": dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006, s. 43. ISBN 807285075X.

⁶⁵ viz : Socialističtí hrdinové a škodovák František Zýka, in: Randák, J. – Koura, P. (eds.), Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století, Dokořán, Praha 2008, s. 390–411

⁶⁶ viz tamt. S. 390

⁶⁷ viz tamt.

pětiletky (1948 – 1953) byly způsobeny hlavně vypuknutím studené války a růstem zbrojního průmyslu v Československu.⁶⁸

Kult hrdinství práce byl v Československu v těchto letech (konec 40. a zač. 50. let) budován hlavně kolem údernického hnutí a stachanovského hnutí. Oba směry pocházejí ze Sovětského svazu a úzce souvisí se socialistickým soutěžením. Socialistická soutěž představovala formu zvyšování produktivity práce a byla podporována různými druhy odměn, od zvyšování mezd či materiální zvýhodnění (dodatečné potravinové lístky atp.) po čistě nemateriální odměnu ve formě získání uznání popř. řádu práce (o tom viz dále). Úderníci byli dělníci, kteří v rámci socialistického soutěžení vysoce překonávali vytyčený plán, což mělo vést ke zvyšování produktivity práce. V průběhu první pětiletky dosáhlo toto hnutí až masového charakteru, což dokládá i fakt, že jen v průběhu roku 1949 stoupl počet úderníků údajně o 25% - z původních cca 5% na počátku roku na 30% na jeho konci.⁶⁹ Čísla a počty úderníků a jejich plnění plánu však byla mnohdy zavádějící a nepřesná.

Podobné to bylo se stachanovským hnutím (což byla obdoba údernického hnutí a často se také tyto názvy používají jako synonyma), pojmenovaném po ukrajinském dělníkovi Alexeji Grigorjeviči Stachanovovi (1906-1977), který se proslavil nejvíce tím, že během jedné své služby překročil čtrnáctkrát pracovní normu, za což byl také později jmenován hrdinou socialistické práce.⁷⁰ Stachanovské hnutí spočívalo oficiálně ve zvyšování produktivity práce za využití nových technologií a postupů práce, které si často stachanovci předávali – např. při různých vizitacích stachanovských pracovníků v Československu tisk často neopomněl zmínit, co se čeští kolegové přiučili a naopak. Stachanovské hnutí ale nemělo pouze v médiích propagovaný pozitivní náboj. Vzhledem k mnoha podvodům, nad kterými se v souvislosti s překračováním plánu přivíraly oči a zvýšenému důrazu na kvantitu, upřednostňovanou před kvalitou a vůbec celkovým politickým nábojem socialistického soutěžení, se stachanovské hnutí stále častěji setkávalo s odporem dělníků.⁷¹

⁶⁸ viz HEUMOS, Peter. "Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!": dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006, s. 42. ISBN 807285075X.

⁶⁹ viz tamt. S. 46

⁷⁰ viz http://www.totalita.cz/50/50_02_003.php [18. 6. 2012]

⁷¹ viz HEUMOS, Peter. "Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!": dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006, s. 56. ISBN 807285075X.

(...) usnesení závodní rady podniku Svit v Gottwaldově z 12. února 1953, které stanovilo pro vnitropodnikové socialistické soutěžení třináct cílů v pořadí podle důležitosti: druhým nejdůležitějším bodem bylo splnění plánu v hrubé výrobě, teprve na devátém místě byla jmenována státním plánem stanovená záruka kvality výrobků.⁷²

Dalším problémem byly stupňující se stížnosti na nerovné zacházení s jednotlivými dělníky. Odpůrci socialistických pracovních iniciativ poukazovali na „rozeštvávání osazenstva“, nabourání kamarádství, solidarity atp. Prolamování v dělnících zakořeněné konformity a rovnostářství tedy nebylo vždy tak bezproblémové, jak nám ukazuje dobový tisk. Bojkot socialistické soutěže se v tomto duchu projevoval např. tím, že ve Škodových závodech na Smíchově udělovali do roku 1953 titul „nejlepšího pracovníka“ ne podle zásluh, ale dělníci se na této pozici pravidelně střídali.⁷³ Podobně se dělníci ve vodárně v Tvrzicích prohlásili všichni za „nejlepší pracovníky“.⁷⁴

V roce 1953 už byla éra klasického hrdinství práce na ústupu. V následujících letech období tání ztrácí klasičtí hrdinové práce na své důležitosti, unikátnosti, specifčnosti. V 70. a 80. letech se potom můžeme setkat se vzrůstajícím počtem „také hrdinů“, jak je nazývá Jan Randák⁷⁵, kterých sice na jednu stranu přibývá, ale jejich charakter se mění. Již se nejedná o úderníky 50. let, ale spíše o dobrou prověřené řádové zaměstnance, vyznamenané stranickými řády atp.

Pro srovnání a zajímavost přikládám tabulku počtu udělených řádů „Hrdina socialistické práce“ v jednotlivých letech:

⁷² VOA Praha, ÚRO-Org., karta 145, i.č. 484, Příloha k protokolu plenární schůze závodní rady z 12.2.1953. Citováno viz HEUMOS, Peter. "Vyhráme si rukávy, než se kola zastaví!": dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006, s. 56. ISBN 807285075X.

⁷³ viz tamt. S. 58

⁷⁴ viz tamt.

⁷⁵ viz Socialističtí hrdinové a škodovák František Zýka, in: Randák, J. – Koura, P. (eds.), Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století, Dokořán, Praha 2008. S. 393.

Počty udělení čestného titulu Hrdiny socialistické práce v jednotlivých letech⁷⁶:

rok	uděleno ks	rok	uděleno ks	rok	uděleno ks	rok	uděleno ks	rok	uděleno ks
1960	8	1966	4	1972	2	1978	14	1984	22
1961	4	1967	1	1973	8	1979	16	1985	24
1962	5	1968	2	1974	5	1980	17	1986	15
1963	3	1969	1	1975	12	1981	19	1987	14
1964	1	1970	0	1976	12	1982	18	1988	16
1965	3	1971	1	1977	17	1983	18	1989	20

Československé řády a vyznamenání : http://www.vyznamenani.net/?page_id=9
[18.6.2012]

3.3 Rudé právo

Zdrojem dat pro naši analýzu jsou novinové články obsažené v Rudém právu. Nyní tedy pár slov o tomto deníku a obecně postavení tisku v době socialismu.

Počátek *Rudého práva* bychom našli v roce 1920, kdy se odštěpilo od sociálně demokratického deníku *Právo lidu*. Důvodem oddělení byly neshody v sociálně demokratické straně, ze které se začaly ideově i politicky vydělovat komunisté⁷⁷. Vznik komunistického *Rudého práva* byl tedy zanedlouho následován také utvořením nové strany, *Komunistické strany Československa* (ke kterému došlo na ustavujícím sjezdu 14. – 16. května 1921).

První číslo *Rudého práva* vyšlo v podobě večerníku dne 20. září (*Večerník Rudého práva*), následující den, v úterý 21. září 1920 potom vychází první číslo Rudého práva. Po roce 1948, kdy došlo ke sloučení Komunistické strany a Československé strany sociální demokratické původní deník *Právo lidu*, který do té doby vycházel souběžně s *Rudým právem*, zanikl, a byl plně nahrazen *Rudým právem*. Předplatitelům *Práva lidu* tak začalo od 1. 7. 1948 chodit do schránky *Rudé právo*.⁷⁸ Odkaz na zrušený deník byl prezentován

⁷⁶ použito z internetových stránek Československé řády a vyznamenání.
http://www.vyznamenani.net/?page_id=9 [18. 6. 2012]

⁷⁷ viz Naše Rudé právo. Praha : Vydavatelství Rudého práva 1980, s.16.

⁷⁸ viz Bednařík, Petr; Jirák, Jan; Köpplová; Barbara: Dějiny českých médií. Grada, Praha 2011, s. 256. ISBN 978-80-247-3028-8

uváděním vedle pořadového čísla *Rudého práva* současně také příslušného pořadové číslo *Práva lidu*.

Pro totalitní režimy jsou prostředky veřejné komunikace důležitými nástroji k uchopení moci a ovládnutí veřejného mínění. Tisku, rozhlasu, televizi, filmu byla za socialismu přisuzována propagandistická a výchovná úloha. To bylo možné díky tomu, že veškerá média podléhala neustálé kontrole Komunistické strany.⁷⁹ Podoba socialistických médií byla výsledkem personálních i obsahových změn, které z větší části proběhly již v roce uchopení moci Komunistickou stranou – 1948⁸⁰. Hlavním cílem médií se stala propagace ideologie strany a již zmíněné ovládnutí veřejného mínění, což s sebou neslo i bránění případnému zveřejňování a šíření alternativních názorů, které se neslučovaly s ideologií strany.⁸¹ Dohled nad médii mělo speciální oddělení ÚV KSČ – od roku 1950 v podobě politicky uvědomělých redaktorů, kteří byli zodpovědní za to, že se v tisku neobjeví žádná provokace⁸² - jak se také můžeme dočíst v dopise ústředí KSČ krajským vedoucím tajemníkům ze dne 24. 11. 1950:

„(...) jejichž úkolem bude revidovat všechna vydání listu v obtazích a u rotačky a kteří budou zodpovědní za to, že se napříště neobjeví žádné chyby a provokace. Ve všech ostatních časopisech bude pověřen touto funkcí v tiskárnách jeden funkcionář, který bude mít za úkol zajistit prověrku zaměstnanců a propustit ihned nespolehlivé“⁸³

Od roku 1953 potom přešla kontrola pod zvláštní neveřejnou instituci, která byla pro tyto účely zřízena: *Hlavní správu tiskového dohledu (HSTD)*, a která prakticky představovala orgán cenzury. Hlavním úkolem *HSTD* byla ochrana před zveřejněním takových skutečností, které „*nesmí být v obecném zájmu zveřejňovány*“.⁸⁴

V roce 1966 vyšel zákon č. 81/1966 Sb., o periodickém tisku a o ostatních hromadných informačních prostředcích. I přes tento zákon ztrácel pomalu institucionální dohled nad médii svůj vliv.⁸⁵ Součástí Zákona č. 81/1966 Sb. byl i § 17, kterým byl cenzurní úřad přejmenován na Ústřední publikační správu:

⁷⁹ viz tamt. S. 251.

⁸⁰ viz tamt. S. 254.

⁸¹ viz tamt. S. 256.

⁸² viz tamt. S. 256.

⁸³ tamt. S. 257.

⁸⁴ tamt.

⁸⁵ Končelík, Jakub; Trampota, Tomáš, a kol. Rudé právo v kontextu reformy konce 60. let: metodické poznámky ke kvantitativní analýze. Pražské sociálně vědní studie. Prague Social Science Studies. Fakulta sociálních věd UK 2006. ISSN 1801-5999. S. 5.

Více zde: <http://www.koncelik.eu/jakub-koncelik-texty-k-dejinam-medii/>

(1) Při ochraně zájmů socialistické společnosti napomáhá Ústřední publikační správa.

(2) Ústřední publikační správa zajišťuje, aby v hromadných informačních prostředcích nebyly uveřejněny informace, které obsahují skutečnosti tvořící předmět státního, hospodářského nebo služebního tajemství. Obsahuje-li informace takovou skutečnost, pozastaví Ústřední publikační správa její uveřejnění, popřípadě rozšiřování.

(3) Rozhodnutí Ústřední publikační správy o pozastavení přezkoumá na návrh vydavatele krajský soud. Pro řízení o návrhu platí občanský soudní řád.

(4) Je-li obsah informace v rozporu s jinými zájmy společnosti, upozorní na to Ústřední publikační správa šéfredaktora a vydavatele.⁸⁶

Cenzura byla pod tlakem reformních názorů na krátkou dobu zrušena jen v roce 1968. Nový přístup k cenzuře vyvrcholil 26. 6. 1968 přijetím novely tří paragrafů tiskového zákona, podle které byla cenzura „nepřípustná“. Cenzura byla definována jako *jakékoliv zásahy státních orgánů proti svobodě slova a obrazu a jejich šíření hromadnými informačními prostředky*⁸⁷

Situace se změnila po vstupu vojsk Varšavské smlouvy. Již na konci srpna 1968 byl zřízen Úřad pro tisk a informace, který představoval nový cenzurní orgán. Po federalizaci republiky začaly působit úřady *Federální výbor pro tisk a informace, Český úřad pro tisk a informace a Slovenský úřad pro tlač a informácie*.⁸⁸

K úplnému zrušení cenzury došlo až roku 1990 Zákonem č. 86/1990, ve kterém došlo k novelizaci a doplnění Zákona č. 81/1966.⁸⁹

⁸⁶ Více zde: <http://www.koncelik.eu/tiskovy-zakon-81-1966/>

⁸⁷ KONČELÍK, Jakub; Cenzura. XIII. Způsoby ovládnání společnosti komunistickou stranou, komunistický režim a obyvatelstvo. S. 17. viz <http://www.koncelik.eu/tiskovy-zakon-81-1966/> [26. 6. 2012]

⁸⁸ viz tamt.

⁸⁹ <http://www.koncelik.eu/zakon-86-1990/>

4. Diskurz práce

Výběr zkoumaného vzorku

Jak jsem již uvedla výše, analýzu oficiálního diskurzu práce jsem prováděla na článcích Rudého práva. Pro tento účel jsem využila elektronický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v.v.i.⁹⁰, ve kterém jsou volně přístupná naskanovaná jednotlivá čísla Rudého práva od roku 1950 do roku 1989. Výjimku představuje rok 1965, na jehož zveřejnění se podle informací uvedených na stránkách pracuje. Případné kopie stránek Rudého práva používám v diplomové práci s laskavým svolením Archivu.

Doba socialismu v Československu nebyla jednotným „nehybným monolitem“⁹¹ ale vyvíjejícím se obdobím, které procházelo etapami konsolidace režimu, reformními kroky atp. Z tohoto důvodu jsem pro svoji práci vybrala čtyři období československého socialismu, které jsou ve vývoji socialismu zásadní⁹²: začátek 50. let - „stalinismus“, druhou polovinu 60. let – demokratizaci režimu, polovinu 70. let - tuhou normalizaci a druhou polovinu 80. let – období perestrojky a pomalého rozkladu režimu.

Výběr konkrétních čísel novin jsem podřídila záměru zachytit jak všechny dny v týdnu tak období pro tematiku práce důležité - tj. oslavná vydání kolem prvního máje. Vzhledem k tomu, že se jedná o poměrně dlouhé časové období, musela jsem upustit od původního plánu věnovat se pouze nějaké rubrice či příloze novin, protože žádná taková rubrika ani příloha (ve které bychom se dočetli o práci) se v nezměněném stavu od 50. do 80. let nevydávala. Zavrhla jsem i možnost analyzovat pouze vydání z prvního Máje každého roku. Sice bych tímto způsobem mohla pokrýt všechny roky 1950 – 1989 (kromě let 1988 a 1989, kdy Rudé právo na 1. máje nevyšlo), ale vzhledem k výlučnosti tohoto data/období, tedy oslavy svátku práce, udělování vyznamenání Řádu práce (Hrdina socialistické práce), by bylo pravděpodobně těžší sledovat vývoj běžného diskurzu práce (tj. nepodbarveného svátkem práce). Přesto jsem nechtěla o prvomájovou rétoriku přijít zcela. Z každého období jsem si náhodně vybrala jeden rok ve kterém jsem analyzovala zhruba čtrnáct vydání rudého práva. Vždy se jednalo o cca týden kolem svátku práce, tedy období, které je pro tuto tematiku obzvláště významné a jeden náhodně zvolený „běžný“

⁹⁰ <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo> (16. 5. 2012, 22:21)

⁹¹ viz TŮMA, Oldřich. Proměny komunistického režimu. Slovník komunistické totality. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 9-15. Korpusová lexikografie, sv. 3. ISBN 978-80-7422-060-9.

⁹² viz tamt.

týden, který naopak nespadá do žádného významného či svátečního období. V tomto kontrolním týdnu jsem hlavně sledovala potvrzení či vyvrácení závěrů, nabytých z analýzy květnového týdne. Cílem analýzy tedy bylo kromě porovnání jednotlivých ročníků (případně etap komunismu) také porovnání běžného a svátečního diskurzu „uvnitř“ jednoho roku.

4.1 Padesátá léta – stalinismus

4.1.1 Krátká charakteristika doby:

„Stalinismus“ je označení pro učení Josifa Vissarionoviče Džugašviliho (18. 12. 1878 – 5. 3. 1953) známého hlavně pod přívlastkem Stalin. Základním bodem stalinismu bylo vybudování silného socialistického státu v Rusku (na rozdíl od Lenina, který byl přesvědčen o celosvětové vládě socialismu), založeného mimo jiné na vedoucí úloze Komunistické strany. Mělo jít o beztřídní společnost s výrobními prostředky v rukou státu. Této myšlence podřizoval Stalin téměř veškeré své konání. V Rusku začala pod jeho vedením mohutná kolektivizace (půdu, kterou původně Lenin vrátil rolníkům a tím je chtěl získat pro revoluci, jim Stalin zase odebral). Na kolektivizaci přímo navazovalo rozvíjení plánovaného hospodářství, rozvoj industrializace. Vše bylo doprovázeno represemi, pronásledováním, vykonstruovanými procesy s odpůrci režimu a „nepohodlnými“ osobami atp⁹³. Prostřednictvím dílčích komunistických stran se tento model přenesl i do dalších zemí, ve kterých měla Komunistická strana silné postavení, tedy i do Československa. Stalinismus byl v těchto letech oficiální státní ideologií, jejíž vliv se začal postupně zmírňovat až po roce 1956, kdy na XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu vystoupil Nikita Chruščov s kritikou Stalina a tím dal podnět k započetí procesu destalinizace.

Také v Československu docházelo od komunistického převratu v roce 1948 po vzoru Sovětského svazu ke snahám o vytvoření pevného socialistického státu, řízeného jednou, a to komunistickou stranou, která ovšem byla pod patronací Komunistické strany Sovětského svazu a musela se téměř vždy podřídít politice Moskvy. Právě odchylování od centrální politiky Moskvy v 50. letech v některých zemích - např. Tito v Jugoslávii - vedlo k obavám, že by se příslušné země mohly názorově i politicky odklonit od sovětského tábora. Z tohoto důvodu došlo mj. v Československu k několika vykonstruovaným

⁹³ viz <http://www.totalita.cz/vysvetlivky/stalinismus.php> [22. 5. 2012]

procesům, které měli od těchto tendencí odradit. V Československu je v 50. letech nejznámější s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s generálním tajemníkem KSČ Rudolfem Slánským⁹⁴. Poměrně kuriózní je, že kromě obvinění z velezrady, špionáže atp. jim byla v tisku přisuzována i neschopnost ostravských dolů plnit vytyčený plán:

*Od vyjití usnesení strany a vlády o zvýšení těžby v OKD jsme již udělali řadu dobrých opatření. Před to se nám dosud nepodařilo zlepšit práci v mnoha stranických organizacích na šachtách. Dlouholetým působením zrádcovské kliky Fukse a Peschla v čele krajského výboru v Ostravě a zločineckou činností bandy Slánského byl umrtvován život a akceschopnost stranických organizací zejména v dolech.*⁹⁵

4.1.2 Rudé právo 28. 4. – 4. 5. 1952

Poslední vydání Rudého práva z měsíce dubna a první vydání v měsíci květnu byla tradičně věnována oslavám prvního máje, svátku práce. Není se proto co divit, že se v tomto období můžeme v dobovém tisku setkat se zvýšeným výskytem „pracovní“ tematiky. I v tomto týdnu je práce spojována zejména s pracujícím lidem a budováním socialismu, udržováním světového míru, vlastenectvím a dalšími „sebepotvrzujícími“ tématy, což není na počátku padesátých let nic překvapivého.

*Důvěra v politiku strany a vlády inspiruje náš lid k hrdinským vlasteneckým činům. Tak mostečtí havíři dali republice za první čtvrtletí 149.077 tun uhlí navíc. Sokolovští soudruzi narubali v těžce době o 37.187 tun více uhlí, než jim ukládal plán.*⁹⁶

Padesátá léta jsou charakteristická budováním těžkého průmyslu a zakládáním nových továren, dolů apod. Hrdinství práce je spojováno hlavně s budováním socialismu (zvláště v těžkém průmyslu) a plněním cílů první Gottwaldovy pětiletky (ideálně překračování plnění cílů). A proto je ideálem „nový člověk“ pracující pro dobro lidu a státu – úderník (či stachanovec), horník či zemědělec pracující v zemědělském družstvu. Překračování plánu se zdá být považováno téměř až za standard a kvantita je v tomto směru

⁹⁴ viz http://totalita.cz/proc/proc_slanskyr.php [5. 6. 2012]

⁹⁵ Zajistit plnění plánu těžby uhlí v OKD (O. Černík, tajemník KV KSČ, Ostrava). Rudé právo, roč. 32, č. 106. S. 2, 29.4.1952

⁹⁶ Rudé právo, ročník 32, číslo 105, 28.4.1952

upřednostňována nad kvalitou. Důvěra lidu se neobrací jen směrem k politice, ale má ještě jednu zvláštní vlastnost, a to že inspiruje lid k hrdinským vlasteneckým činům, jako je např. překračování plánu prostřednictvím rubání uhlí, dojení krav nebo jiných hornických a zemědělských aktivit.

Práce je naprosto automaticky popisována jako stěžejní aktivita.

A co může zajímat náš lid více než plnění pětiletého plánu, plnění usnesení strany a vlády o zvýšení těžby uhlí, zvýšení výroby v hutních závodech, zvýšení živočišné výroby, usnesení o práci strojních a traktorových stanic a československých státních statků. Vždyť na tom závisí životní úroveň každého z nás, z toho vyrůstá bezpečnost naší republiky, našich rodin a dětí. Vždyť každý náš úspěch při provádění politiky strany a vlády je kvádrem do hráze zabraňující americkým imperialistům rozpoutat třetí světovou válku, vždyť každý náš krok vpřed posiluje světový tábor obránců míru, vedený velikým Sovětským svazem.⁹⁷

Je nepochybné, že lid nezajímá nic jiného, než práce, plnění plánu a plnění usnesení strany a vlády. Stejně jako v ostatních textech, i zde není žádný prostor pro diskusi, pro myšlenku pochybnosti. Kdyby pro lid plnění usnesení strany a vlády nebylo prvořadé, přidávali by se tím, podle výše citovaného textu, na stranu amerických imperialistů, snažících se rozpoutat třetí světovou válku. Náš lid ale naopak zvyšováním těžby uhlí, zvyšováním výroby v hutních závodech, zvyšováním živočišné výroby atp. bojuje za lepší životní úroveň nás všech, včetně našich rodin. A tím staví pomyslné kvádry do hráze, zabraňující imperialistům v jejich řádění. Metafora boje je vůbec velice častá ve spojení s prací, přičemž dochází až k takovým paradoxům, jako ve výše uvedeném článku, kdy stěžejní aktivitou „táboru míru“ je boj. Diskurz práce je militarizován používáním směsi agresivity a defenzivy. Práci se přisuzují také atributy hrdinství, budování, zachování míru, s prací se spojuje vlastenectví... . Strana, práce, vlast a hrdinství k sobě v tuto dobu nerozlučně patří. Využívání různých metafor, přívlastků a personifikací je v tuto dobu (50. let) dost časté a pravděpodobně je způsobeno oživením a přiblížením obsahů čtenáři. Sovětský svaz, který je náš „přítel“ je nepochybně důvěryhodnější, než pouho pouhý Sovětský svaz. Příteli můžeme věřit, můžeme se na něj spolehnout v dobrém i ve zlém. Strana je např. „organisátorka“ slavných vítězství – „ať žije“. Práce je „matka pokroku“ a takto bychom mohli pokračovat.

⁹⁷ Rudé právo, roč. 32, č. 105, 28.4.1952

*(...) přehlídkou nových velikých vítězství naší slavné Komunistické strany Československa, smělé a hrdé organisátorky všech úspěchů, kterých dosahujeme, budující v naší krásné a svobodné zemi socialistický zítřek.*⁹⁸

Pracovní tematika slouží také ke srovnání životního standardu s předválečným kapitalismem. Konstruktivní dynamika a síla komunismu je stavěna do protikladu s kapitalistickým světem destrukce. Zatímco komunistický svět buduje, staví, zakládá, kapitalistický svět se buď rozkládá nebo je implicitně popsán jako ničivý živel, který chce rozpoutat válku a je potřeba postavit jeho řádění hráz.

*Alois Kučera, který pracuje v n. p. Konstruktiva, vyprávěl, jak tvrdý život měl za předmnichovské kapitalistické republiky, zvláště v době své nezaměstnanosti. Vím, že naše dělnická třída už nikdy nepřipustí, aby se takové doby vrátily – pravil – (...)*⁹⁹

*Vždyť, kdo to byl dřív havíř Josef Koťátko? Byl to bídně placený, udřený otrok, žijící se svou rodinou v nelidských podmínkách. Tak hodnotila jeho práci kapitalistická republika. A kdo je dnes havíř Josef Koťátko? Je to hrdina smělé hornické práce, o jehož příkladu mluví ve třech krajích republiky, jehož si váží miliony lidí proto, že ukazuje vítěznou cestu v důležitém úseku výstavby a projevuje tím přesvědčivý důkaz socialistického vlastenectví.*¹⁰⁰

Nejistá doba první republiky, plná těžkostí, a nezaměstnanosti, doba, která nedokázala ocenit práci prostého člověka, je zde stavěna do ostrého kontrastu se socialismem. Zatímco v případě kapitalismu může za nedocení práce Josefa Koťátka nadosobněná republika, v případě socialismu jsou již zmiňovány miliony lidí, kteří si váží jeho práce. Zde již zaznívá jistá pozitivní vize.

*Nedávno, pri oslavách výročia veľkej mosteckej stávkovej, sme si všetci znovu uviedomili, za akých ťažkých podmienok pracovali a bojovali pracujúci za prvej republiky. O čo radostnejší, bohatší a krajší život máme dnes. Máme dnes nielen dobré pracovné podmienky, ktoré pre nás vytvorila naša ľudovodemokratická republika, ale môžeme sa tiež v plnej miere zúčastniť na najlepších skúsenostiach Sovietskeho sväzu, na skúsenostiach jeho stachanovcov a milióny najlepších pracovníkov sveta, budujúcich komunizmus.*¹⁰¹

⁹⁸ Strana, organisátorka slavných vítězství našeho lidu. Rudé právo, roč., č. 106, 29. 4. 1952. S.1.

⁹⁹ viz tamt.

¹⁰⁰ Práce je věcí cti, hrdinství a slávy. Rudé právo, roč. 32, č. 107. S. 1. 30.4.1952

¹⁰¹ Projev předsedy Ústřední rady odborů poslance Františka Zupky viz tamt. S. 6

Podobně na tom byl i Karel Kyzlink, který byl dříve nezaměstnaný a nyní je známým zlepšovatelem a úderníkem.¹⁰² Hodnotící charaktery obou dob se projevuje také ve vyjádření distinkce práce, která je za kapitalismu břemenem a utrpením, ale v nové socialistické době se naopak stává radostnou, uspokojující, tvořivou aktivitou.

*Za kapitalismu je práce těžkým břemenem. Tehdy dělník pracuje pro kapitalistu, pro jeho obohacení, pro to, aby kapitalista mohl žít bez práce. Pracovat za kapitalismu, to znamená být nelidsky vykořisťován. A pracovat za kapitalismu více a lépe, to znamená připravovat jiné o práci, rozmnožovat bídu a hlad. Cožpak je možné, aby taková práce byla radostí? Cožpak je možné, aby taková práce nebyla těžkým břemenem? Nikoliv, to není možné.*¹⁰³

Práce ovšem nesloužila pouze k vymezení časovému (stará a nová doba), ale také prostorovému. Důležitým nástrojem sebezpotvrzení režimu bylo také upevňování své pozice v rámci světového uspořádání. Československo bylo součástí mírového bloku – tzn. těch států, které bojovali za zachování světového míru proti západním imperialistům v čele s USA, které usilovaly o rozpoutání třetí světové války. Práce byla důležitou součástí budování míru a také válečnou zbraní. Zvyšování životní úrovně socialistického lidu mělo být jednou z ran ušetřených „imperialistickým válečným štváčům“.

*Politika prováděná imperialisty odsuzuje pracující masy buržoasních zemí k útrapám a bídě. Nezaměstnanost, bída a hlad, to je úděl milionů prostých lidí v kapitalistickém světě.*¹⁰⁴

Počátek května s sebou nese velice důležitý socialistický rituál a tím bylo udělování řádů. Konkrétně udělování Řádu práce představovalo vyústění socialistické soutěže, což byla metoda výstavby socialismu a zjednodušeně měla vést ke zvyšování produktivity práce a tím k zvýšení bohatství. Na stránkách Rudého práva byl dne 29. 5. 1952, tj. dva dny před prvním májem 1952, otištěn článek s názvem *Komunistická metoda výstavby socialismu*¹⁰⁵, ve kterém jsou rekapitulovány hlavní zásady a pilíře socialismu a s nimi i kořeny pracovního hrdinství. Podle J. V. Stalina kapitalismus porazil feudalismus proto, že vytvořil vyšší produktivitu práce a tím umožnil získat více výrobků. Socialismus musí

¹⁰² viz tamt.

¹⁰³ Komunistická metoda výstavby socialismu. Rudé právo, roč. 32, č. 106. S. 2. 29.4.1952

¹⁰⁴ J.V. Stalin na velkolepé májové manifestaci v Moskvě; Slavný den na Rudém náměstí; Projev maršála Sovětského svazu L.A. Govorova. Rudé právo. Roč.32, č. 109. S.1. 2.5.1952

¹⁰⁵ Projev předsedy Ústřední rady odborů poslance Františka Zupky. In: Rudé právo, roč. 32, č. 106. S. 6. 30.4.1952

nutně porazit kapitalismus proto, že je s to přinést dokonalejší příklady práce, vyšší produktivitu a může přinést opět více výrobků a více bohatství. A hlavním činitelem ve zvyšování produktivity je právě socialistické soutěžení.

Proč socialistické soutěžení má tak veliký, přímo životní význam pro výstavbu socialismu? Především proto, že znamená rozhodný převrat v názorech lidí na práci.¹⁰⁶

Nutno podotknout, že soutěžení zde není podle slov autora synonymem pro kapitalistickou soutěž – konkurenci – která je založena individualisticky, ale naopak je vyzdvihován kolektivní charakter soutěže. A to ať má „kolektivitu“ znamenat podíl celé skupinky prováděném díle či všech zaměstnanců na soutěži, tak využívání rad a pomoci zkušenějších. Pravdou je, že často byli vyznamenáváni jednotlivci, což může určitý individualistický rys implikovat, ovšem současně nikdy nebyla opomenuta zásluha celého kolektivu pracovníků, díky kterým mohl být právě ten či onen vyznamenán. Nepřehlédnutelnou je mj. i zvolená dikce, která nepřipouští možnost alternativního výkladu předkládaného textu. Jednoduchost a uzavřenost textů je markantním znakem mediální ideologické manipulace.

Rozmach socialistického soutěžení v naší zemi přináší denně nepřeberné množství příkladů vzájemné soudružské pomoci a snahy po všeobecném vzestupu. Takovým příkladem jsou patronáty předních pracovníků, úderníků nad slabšími, zaostávajícími pracovníky.¹⁰⁷

Názorným příkladem soudružské pomoci jsou údernické a stachanovské školy, ve kterých přední úderníci předávají své zkušenosti ostatním pracujícím.¹⁰⁸

Protože komunistická strana potřebovala vzbudit v občanech správné budovatelské zapálení a víru v to, že hrdinou může být každý z nich (potenciálně již je hrdinou každý komunista), prezentovala hrdiny práce jako běžné lidi, ba co víc, jako ty, kteří se z téměř naprostého dna dokázali vypracovat až na vrchol - například k již zmíněnému Řádu práce, což je další specifikum májových dní. Řád práce se uděloval od roku 1951 do roku 1990. Zavedení tohoto řádu upravuje Vládní nařízení ze dne 3. 4. 1951, ve kterém se současně zakládá čestný titul „Hrdina práce“ a řády: „Řád socialismu“, „Řád republiky“. Dále se

¹⁰⁶ viz tamt.

¹⁰⁷ viz tamt.

¹⁰⁸ viz tamt.

zakládají vyznamenání „Za zásluhy o výstavbu“, „Za vynikající práci“, „Za statečnost“. A nyní citujeme:

Čestný titul ‚Hrdina práce‘ uděluje prezident republiky na návrh vlády tomu, kdo si obzvláště vynikající průkopnickou činností, zejména v průmyslu, zemědělství, dopravě nebo obchodu, nebo vědeckými objevy či technickými vynálezy získal výjimečné zásluhy o vítězství socialismu v Československé republice a přispěl k zvelebení národního hospodářství, kultury nebo vědy nebo k posílení obranné schopnosti státu.¹⁰⁹

„Řád práce“ doplnil čestný titul „Hrdina socialistické práce“, který byl udělován od r. 1959 a s nímž bylo, stejně jako v případě předchozího, spojeno právo nosit zlatou hvězdu. Zavedení čestného titulu „Hrdina socialistické práce“ upravuje Vládní nařízení č. 34/1959 Sb. ze dne 20. 5. 1959 a jak se můžeme dočíst, formálně se nelišil od Řádu práce:

Čestný titul ‚Hrdina socialistické práce‘ uděluje prezident republiky na návrh vlády tomu, kdo si obzvláště vynikající průkopnickou činností, zejména v průmyslu, zemědělství, dopravě nebo obchodu, anebo vědeckými vynálezy získal výjimečné zásluhy o vítězství socialismu v Československé republice a přispěl k zvelebení národního hospodářství, kultury nebo vědy nebo k posílení obranné schopnosti státu.¹¹⁰

Řád práce i čestný titul Hrdina socialistické práce byly současně udělovány až do roku 1990.

Záměrem udělování státních vyznamenání není jen pouhé ocenění práce jednotlivců či kolektivů, ale také jejich přiblížení běžnému občanu, ve kterém se měl vzbudit pocit, že pilnou a svědomitou prací může i on dosáhnout takového výsledku. Na jednu stranu byl tedy hrdina někým výjimečným, ale na druhou stranu jím mohl být každý, kdo pracoval odváděl svoji práci svědomitě a řádně a tím přispíval k budování socialismu v Československu.

Správnému socialistickému hrdinovi však nesmí chybět ani láska ke straně a k vlasti.

Význam udelenia týchto rádov vyjadri najlepší náš milovaný prezident súdruh Klement Gottwald, keď povedal: "Boly zriadené preto, aby sa dostalo cti tomu, komu v našej republike česť patrí, to je - najlepším pracovníkom."¹¹¹

¹⁰⁹ viz http://forum.valka.cz/attachments//14133/1951_30.1951_Sb.pdf [7. 6. 2012]

¹¹⁰ viz <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1959/sb16-59.pdf> [7. 6. 2012]

¹¹¹ Projev předsedy Ústřední rady odborů poslance Františka Zupky viz tamt. S. 6

Exemplární zobrazení hrdiny operuje s určitým psychologickým momentem co největšího přiblížení hrdiny občanům. Jde o poukázání na to, že „je to jeden z nás“, že každý můžeme být za jistých okolností hrdinou (a každý potenciálně jsme). K přiblížení hrdinů dochází pomocí jejich typizace a schematizace a to jak jejich roviny pracovní, tak i soukromé. Typickým momentem je proměna hrdiny z chudého a zbědovaného člověka v sebevědomé jedince. Krátký vnitřní boj, který v jednotlivých hrdinech probíhal, ale kterým vždy prošli bez většího zakolísání a tím potvrdili své místo ve společnosti i svůj postoj ke Komunistické straně a vládní ideologii. Typický hrdina nečelí jen vnitřním pochybám, ale i různým vnějším vlivům – akcím reakcionářů atp. Hrdina je nám tedy představován ve své zdánlivé komplexnosti nejen jako zaměstnanec, ale také jako běžný člověk, který má své touhy i slabiny. K heroizaci pracovníků dochází pomocí poukazu na typizovaný, neživý model abstraktního lidství, ideu, jejímž odrazem je každý jednotlivý hrdina.

Hrdina často podstupuje mytickou pout', při které ho provází pomocník či pomocníci a společně překonávají nástrahy a nepřízeň osudu. Na konci poutě čeká hrdinu znak vítězství, řád Hrdiny socialistické práce.

*Tibor Vilmányi viděl, jak jeho závod zapalují nacisté při ústupu. Kdo ví, kolik nových šedých nitek v jeho vlasech se tehdy objevilo. Mnoho už zažil za svůj dlouhý život tento bývalý sirotek a pak dělník maďarských drah, který neměl z duše rád pány a nepřestával ani chvíli věřit v nový čas. Ale to nejhorší bylo, továrna v troskách. Ve dne v noci zůstával s ostatními mezi ssutinami a úporně vyhrabával kousky strojů a nástroje. A oni nakonec svou továrnu dali do pořádku. A Tibor Vilmányi přijal pak od nich zkušenosti mistra soustružení stachanovce Bykova. Měl sice za sebou už zkušenosti při socialistické soutěži, ale zde najednou nebylo hranic pro lidský důvtip. A Tibor Vilmányi byl dobrý žák. Dnes v májovém průvodu hrdě nese na prsou svůj Řád práce a jeho oči se moudře, klidně dívají vpřed.*¹¹²

Množství podobných osudů můžeme nalézt např. ve svátečním vydání Rudého práva¹¹³:

¹¹² Marek, Jiří: Májový pochod celého světa. Rudé právo, roč. 32, č. 108, 1. 5. 1952. S.3.

¹¹³ Rudé právo, roč. 32, č. 108, 1. 5. 1952. S.4.

*Skutečné mládí prožívá havíř Jindřich Szczerba teprve dnes - ve svých devětatřiceti letech. Vždyť jaké mládí může mít horník za kapitalismus? Bída, nezaměstnanost a hlad, takové byly jeho sudičky.*¹¹⁴

Zato nyní, v době, kdy už kapitalismus nesužuje naši zemi a pracující lid není zotročován, ale naopak ceněn, projevuje Jindřich Szczerba hrdinnou a obětavou prací pro vlast a jde tak příkladem. A jaký je tedy náš hrdina:

*Hrdý, přímý a otevřený. Bojující za nové, bojující proti každé zaostalosti.*¹¹⁵

- což jsou v podstatě vlastnosti také každého jiného hrdiny nové doby. V 70. letech se k těmto vlastnostem připojí ještě skromnost, jak uvidíme dále.

Na stránkách Rudého práva můžeme číst příběh Jindřich Szczerby, který za své hrdinské chování během požáru v dolu Barbora na Ostravsku obdržel Řád práce.

*(...) havíř soudruh Szczerba spolu s vojínem inženýrem Lubomírem Šiškou vypověděli neohroženě boj proti všem jámě nepřátelským živlům - ohňům i záškodníkům.*¹¹⁶

Samozřejmě autor nezapomněl podotknout, že to nebyl pouze boj proti živlu v podobě ohně, ale také proti živlu záškodnickému. Živel má ve všech významech výrazný negativní náboj, což je způsobeno nespíš tím, že „živel“ je cosi nespoutaného, těžko zkrotitelného a co se tedy nehodí do rigidních představ uspořádání světa.

Jak jsem se již zmiňovala výše, důležitou perspektivou socialistického diskurzu, byl budoucí „šťastný věk“. Do budoucnosti se dá hledět ideálně skrze mladou generaci a kdo může jít mladým nejlépe příkladem, než jejich rodiče:

*"... a přijďte se, maminko, I. máje do Prahy podívat, jak dostanu odznak vzorného vojáka..." psal ve svém dopise mladý Garažija své matce, družstevnici v Poustce, na Frýdlantsku. "Pojeďu, táto, co říkáš?" obrátila se Garažijová na muže. "Pamatuješ, jak mě to tenkrát mrzelo, když přijel Jarka na dovolenou bez odznaku? Však jsem mu to také řekla. Jarka tehdy stál, jako by jej hanbou polil. A objímaje mámu, slíbil: "Ted' už se ti neodvážím přijít na oči, dokud si ten odznak nezasloužím." A nyní tedy svůj slib splnil. Jaké však bude synovo překvapení, až při setkání uvidí i na prsou své matky jedno z nejvyšších vyznamenání - Řád republiky.*¹¹⁷

Snaha využít rodinu jako nástroj propagace pracovního hrdinství byla poměrně častá.

¹¹⁴ viz tamt.

¹¹⁵ viz tamt.

¹¹⁶ viz tamt.

¹¹⁷ viz tamt.

„Roku 1951 vybídla závodní rada oceláren v Kladně ředitele základních škol ve městě a okolí, aby přiměli žáky ptát se otců, proč se ještě při socialistickém soutěžení nestali „nejlepším pracovníkem“¹¹⁸

Jak vidíme, šlo o využívání rodiny jak směrem od rodičů k dětem, tak naopak. Rodina je využívána také v metaforické rovině, o které jsem se zmiňovala výše. Moment známosti a důvěry je navozován např. označením vůdce Stalina „otcem“, práce „matkou“... .

Práce je v celém socialistickém diskurzu relevantní veličinou pro „popis sebe sama a vnímání ostatních“¹¹⁹, budeme-li parafrázovat německého sociologa Clause Offeho (nar. 1940).

¹¹⁸ HEUMOS, Peter. "Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!": dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006, s. 53. ISBN 807285075X.

¹¹⁹ viz Společnost práce. PETRUSEK. *Společnosti pozdní doby*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2006, s. 393-397. Knižnice Sociologické aktuality, sv. 12. ISBN 8086429636.

4.1.3 Rudé právo 7.7. – 13. 7. 1952

Jak se psalo o hrdinské práci v běžné dny? Jak je zobrazen hrdina?

Můžeme říci, že diskurz hrdinství práce se mimo květnové „sváteční“ dny v 50. letech nijak zvlášť neproměňuje. Hrdinové a hrdinská práce jsou popisovány stejně, jako v květnu v období svátku práce. I nyní si můžeme přečíst o udatných dělnících, odhodlaných pracovních skupinách, které za přispění sovětských nápadů překračují plány a jdou tím příkladem dalším pracovníkům – a přesto neumdlévají, ale snaží se svoji práci dále zlepšovat a zrychlovat. Hrdinství práce je zachyceno např. v příspěvku o tom, jak Ašugové – lidoví azerbajdžádnští pěvci – skládají písně o hrdinech socialistické práce, „otci pracujících“ J. V. Stalinovi, které pak zpívají na polních stanovištích mladým pěstitelům bavlny. Hrdinství práce má i svoji kulturní tvář – kulturní ovšem jen do té míry, do které může sloužit příkladu a poučení.

Jediným a poměrně markantním rozdílem oproti zkoumanému květnovému týdnu je četnost příspěvků, která je samozřejmě v květnu vyšší. Na práci se také výslovně nevyzdvihovala její hrdinná složka, ale spíše byla čtenářům předkládána ve své každodennosti. Hrdinství pracujících tak z příběhů vyplývalo jen tak mimochodem, jak můžeme číst např. v Rudém právu v článku s názvem *Černé zlato z dolu Odra*¹²¹ nebo v příspěvku *Život a práce lidu naší země*¹²². *V okrese Rakovník chtějí provést žně, výmlat a výkup obilí za 25 dní*¹²³, *Nejvyšší výkon ve zdění do Tencerova rámu*¹²⁴

4.2 Šedesátá léta – doba uvolnění

4.2.1 Charakteristika doby – Pražské jaro

Začátkem šedesátých let dochází z mnoha příčin k postupnému uvolňování režimu. V SSSR je u moci Nikita Sergejevič Chruščov (1894–1971), za jehož vlády dochází k destalinizaci, která s sebou nese další reformní tendence. Chruščova v roce 1964 nahradil Leonid Brežněv. Československu je u moci Antonín Novotný, který v roce 1960 prohlásil,

¹²¹ Rudé právo, roč. 32, č. 175, 7. 7. 1952. S. 2.

¹²² tamt. S. 1.

¹²³ Rudé právo, roč. 32, č. 176, 8. 7. 1952. S. 2.

¹²⁴ Rudé právo, roč. 32, č. 177. 9. 7. 1952, S. 1.

že v Československu je již výstavba základů socialismu dokončena a z tohoto popudu byl název republiky změněn na Československá socialistická republika¹²⁵. Reálný stav se od toho, co proklamovala strana s hlavou státu v čele, lišil. Ve druhém roce třetí pětiletky (1961-1965) se začala ukazovat nereálnost vytyčených cílů. Začal se projevovat fakt, že centrálně řízená ekonomika nebyla schopna udržet tempo požadovaného rozvoje¹²⁶. Z toho důvodu z úst ekonomů (např. Ota Šik) ozývaly návrhy na propojení centrálně plánované ekonomiky s ekonomikou tržní. Celkové naladění společnosti se uvolňovalo. Hlavně v oblasti vědy a kultury se ideologické tlaky zmírnily, čehož ihned využívali jak vědci, filosofové, tak umělci. V tisku se po dlouhé době začaly objevovat také trochu otevřenější články, které vyjadřovaly úsudek autora, ne jen straně podřízené názory.¹²⁷ Veřejně se také projevovali názory společnosti na soukromé vlastnictví, které bylo na rozdíl od tvrzení propagandy stále drženo ve vážnosti (např. viz chata/chalupa jako symbol úniku; skoro každý chtěl vlastnit automobil atp.). Realita se i v jiných věcech značně rozcházela s tím, co představovala média – např. špatné zásobování, špatné vztahy mezi Čechy a Slováky atd. Za tento stav byla připisována zodpovědnost právě Novotnému.¹²⁸ Pro příklad uvádím citaci části článku *Komentujeme. O konkurenci v obchodě*, který vyšel dne 28. 4. 1968:

Z inzerátů a z dalších forem hromadného předkládání nabídek se dovídají, že se jim nabízí zboží v bohatém výběru, v dobré kvalitě a za přijatelné ceny, avšak všechna objektivní hodnocení o stavu našeho trhu se ve skutečnosti zcela zásadně rozcházejí s valnou částí reklamních informací.¹²⁹

Mohlo by se říci, že v uplynulých letech jsme se snažili o zvýšení růstu výroby za každou cenu a že v nejednom podniku tato tendence dosud pokračuje. (...) Naše hospodářství bychom mohli přirovnat ke stroji, který má velkou kapacitu, ale nízkou technickou úroveň, který spotřebuje mnoho materiálu a mnoho lidí k obsluze (...)¹³⁰

Vidíme, že v roce 1968 se již poměrně svobodně mohla realita špatného zásobování zveřejnit v novinách. I z tak krátkého úryvku můžeme cítit otevřenost sdělení, které již umožňuje veřejnou diskusi a polemiku.

¹²⁵ viz Počátky reformního vývoje. ČORNEJ, Petr a Jiří POKORNÝ. *Dějiny Českých zemí do roku 2000 ve zkratce*. Vyd. 1. Praha: Práh, 2000, s. 71. ISBN 8072520261.

¹²⁶ viz tamt.

¹²⁷ viz tamt.

¹²⁸ viz <http://totalita.cz/1968/1968.php> [22. 6. 2012]

¹²⁹ Rudolf Kostka; *Komentujeme. O konkurenci v obchodě*. Rudé právo, roč. 48, č. 117, 28. 4. 1968. S. 2.

¹³⁰ Ing. B. Sucharda, ministr financí; *Jak jsme na tom. Příspěvek k hodnocení naší současné hospodářské situace*. Rudé právo, roč. 48, č. 119, 30. 4. 1968. S. 3.

*A to přesto, že se vyskytla celá řada vážných chyb v řízení národního hospodářství i celé společnosti, které bránily tomu, aby přednosti socialistického zřízení a výsledky tak velké poctivé práce občanů se plně uplatnily a přinesly našemu lidu a zemi takový prospěch, jaký by tomu odpovídal.*¹³¹

Antonín Novotný začátkem roku 1968 rezignoval na funkci prvního tajemníka ÚV KSČ, ve které ho nahradil mladý, proreformní politik, Alexander Dubček. V březnu téhož roku byl Novotný sesazen z funkce prezidenta republiky a na jeho místo nastoupil Ludvík Svoboda. Postupně se obměnilo více vyšších funkcionářů, přičemž se začali uplatňovat hlavně demokraticky smýšlející jedinci. Změny uvnitř strany vedli k novému uchopení socialismu, nazvaného „socialismus s lidskou tváří“¹³². Za tímto účelem vznikl tzv. Akční program z dubna 1968, ve kterém byly definovány změny na politické, ekonomické i kulturní úrovni. Jeho cílem byla co největší demokratizace společnosti při zachování vedoucí úlohy Komunistické strany.¹³³ Jak Pražské jaro dopadlo je obecně známé. Strana tuto epizodu formálně uzavřela roku 1970 textem *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, který se stal oficiální interpretací událostí roku 1968¹³⁴.

4.2.2 Rudé právo 28. 4. – 3. 5. 1968

Vzhledem k politickým změnám, které v tomto roce vrcholily, byla tematika hrdinství práce odsunuta částečně do pozadí. Hrdina práce už nebyl v této fázi budování socialismu tolik potřeba, protože základy socialismu již byli dle slov prezidenta Novotného vybudované. Ve skutečnosti se začaly postupně objevovat nové problémy. Již nebylo možné dále přehlížet stav ekonomiky a společnosti, které byly v silném rozporu s tím, jak je prezentovala oficiální média. Do prostředí demokratizace režimu konce 60. let se starý typ úderníka tolik nehodil. Už jen proto, že doba, která „starému“ hrdinovi práce tolik přála, tj. 50. léta, byla nyní podrobována kritice. Mnohé dřívější názory byly členy KSČ přehodnoceny, mimo jiné docházelo k rehabilitacím politických vězňů 50. let.

Jiný přístup k hrdinství práce je patrný už z počtu článků s pracovní tematikou obsažených v Rudém právu v 50. letech a počtu takových článků z konce 60. let (přesně z námi zkoumaného roku). Na rozdíl od 50. let, kdy jsme svědky toho, že je tematika

¹³¹ Z projevu předsedy vlády ing. Oldřicha Černíka. Rudé právo, roč. 48, č. 120, 1. 5. 1968. S. 1.

¹³² viz Socialismus s lidskou tváří. ČORNEJ, Petr a Jiří POKORNÝ. *Dějiny Českých zemí do roku 2000 ve zkratce*. Vyd. 1. Praha: Práh, 2000, s. 73. ISBN 8072520261.

¹³³ viz tamt. S. 74.

¹³⁴ viz. <http://www.ustrcr.cz/cs/pouceni-z-krizoveho-vyvoje>

hrdinství práce rozebírána doslova na každé straně novin, téměř v každém článku (v případě květnového týdne) a v každém výtisku novin (v případě druhého, červencového týdne), v 60. letech jsme rádi, když se z námi vybraného rozmezí dočteme až 30. dubna o propůjčování řádů prezidentem Ludvíkem Svobodou.

Čestný titul Hrdina socialistické práce obdrželi pro tento rok dva laureáti: Miroslav Bortil a Vladimír Kříčka. Miroslavu Bortilovi bylo vyznamenání propůjčeno za vynikající výsledky, dosažené vysokou úrovní organizace práce ve funkci vedoucího montážní čety ve Vítkovických železárnách. Vladimíru Kříčkovi za rozvoj nové technologie mlýnské výroby. Řád práce obdrželo nepoměrně více jednotlivců, skupin a institucí. Vyznamenání byli rozděleni do dvou kategorií a) za dlouhodobou a obětavou politickou a veřejnou činnost obdrželo Řád práce 52 vyznamenaných; b) za významné pracovní výsledky v průmyslu, zemědělství, dopravě a veřejné službě, za vynikající úspěchy ve vědecké, výzkumné, kulturní, pedagogické a výtvarné činnosti obdrželo Řád práce 115 vyznamenaných.

Demokratizační proces 60. let se nevyhnul ani oficiálnímu diskurzu práce, který je nyní dáván do souvislostí s novými, případně dříve nezmiňovanými kategoriemi, jako je např. morálka, věda, umění a kultura vůbec, humanita.

Vždyť na Prvního máje demonstrovali vždycky dělníci kromě svých třídních požadavků i za požadavky všeobecně demokratické. (...) I my dnes musíme zdůraznit toto společenství lidí práce rukou i hlav, dát prvomájové oslavě práce a vůbec tvořivé práci její pravé místo. A to proti všem, kteří jí chtějí – a dosud to dělali – snižovat, rozdělovat odtrhovat vědu, umění a vůbec kulturu od fyzické práce, oddělovat materiální podmínky života lidí od jejich svobody, morálky a cti, nadřazovat své úzké mocenské zájmy nad potřeby celé společnosti, zneužívat především dělnické třídy ke svému sobeckému politikaření a pochybené demagogii.¹³⁵

Vidíme, jak oficiální diskurz ovlivňoval zobrazení skutečnosti. V 50. letech by pravděpodobně nikdo nenapsal, že dělníci manifestují za demokratické požadavky. Naopak nyní je čas přehodnotit předchozí názory a dát práci její „pravé místo“.

Mnoho „starých“ přívlastků ale práci zůstalo. Stále je vyzdvihována její tvořivá síla, přičemž tvořivá zde odkazuje k budování – k výstavbě socialismu. Setkáme se i

¹³⁵ Václav Vrabec; Socialistický národ. Rudé právo, roč. 48, č. 120. 1. 5. 1968. S. 1.

s personifikací práce: práce je „matka pokroku“¹³⁶, pokrok z ní vychází, rodí se v ní. Vyzdvihováno je stále vlastenecké zaměření práce. Svědomitá práce představuje příspěvek k budování a rozkvětu socialistické vlasti. Ale nejen to, stále platí, že prací jedinec i kolektiv podporuje světový zápas o lepší společnost a světový mír. Metafora práce jakožto jakéhosi boje či zápasu stále zůstává.

Z výše citovaného textu vyplývá, že hodnotná práce na konci 60. let neznamenal pouze práci manuální, ale že stejná váha je přisuzována práci intelektuální, zpředměňující se ve vědě a umění. Stejně tak nebyl kladen takový důraz na dělnickou třídu, ale naopak na celou společnost. Umenšení významu dělnictva a práce ve snaze jejich „zrovnoprávnění“ s ostatními společenskými třídami a činnostmi je zjevný. Vždyť nám již nejsou servírovány osudy desítek pracovníků, již v takové míře nečteme o životních příbězích havířů, slévačů, dojiček a šiček. Přesto se hrdina práce zcela nevytratil, i když došlo k jeho proměně. Sice už nedefiluje na prvních stranách, ale i tak se o něm můžeme dočíst mnohé.

Nedá se už zcela říct, že by nám byl představován jako v 50. letech jeden typizovaný hrdina. Jsou samozřejmě věci, které jsou u obou stejné, jako např. zapálenost do práce, která se projevuje tím, že hrdina pracuje i ve volnou sobotu.

Je sobota ráno, volná sobota, kdo ví, jestli ho vůbec zastihnu? Otevřela mi příjemná paní. „Manžel je na montážích v Uničovských strojárnách a přijede domů až pozítří...!“¹³⁷

Zastihl jsem ho totiž o poslední volné sobotě na nádvoří mlýna u míchačky betonu a u koleček, jimiž vozil kámen. Vladimír Kříčka, vedoucí mlýna, betonoval s několika spolupracovníky stěny náhonové strouhy.¹³⁸

V dalším se ale oba hrdinové trochu liší. Zatímco je jeden málomluvný, spíše prostší vedoucí montážní čety (mohli bychom si ho skoro představit mezi pracovníky z 50. let), druhý je spíše intelektuálně založený vedoucí mlýna, vynálezce nové metody mlýnské výroby, hovorný, vzdělaný muž, připodobňovaný k Edisonovi:

I když dnes už málokdo ví, jak to vzniklo, mele se jeho způsobem a stalo se běžnou věcí jako například užívání elektrické žárovky, aniž si kdo u toho vzpomene na Edisona.¹³⁹

¹³⁶ Projev soudruha Alexandra Dubčeka. Rudé právo, roč. 48, č. 121. 2. 5. 1968. S. 1.

¹³⁷ Josef Řeřicha; Život v práci. Rudé právo, roč. 48, č. 120. 1. 5. 1968. S. 4.

¹³⁸ Jiří Stano; Mlynář s fortelem. Rudé právo, roč. 48, č. 120. 1. 5. 1968. S. 4.

¹³⁹ tamt.

Ačkoliv jsou tedy činy našich hrdinů veliké, oni sami jakožto jedinci zůstávají v jejich pozadí.

*A co je to za člověka, který dostane naše nejvyšší pracovní vyznamenání? (...) Dnes už ho znám. Zlatou hvězdu hrdiny socialistické práce připnuli člověku, jakých se skutečně má rodit mnoho...*¹⁴⁰

- ale pravděpodobně se jich mnoho nerodí. V jednom případě spočívá hrdinství práce v enormní pracovitosti, ve druhém případě v úsilí o zvyšování kvality. Jako kdyby se tu setkávala kvantita předchozího období s novým požadavkem kvality 60. let.

*„A v tom je náš úkol,“ dodá soudruh Kříčka, „méně kvalitnější pšenici zpracovat tak, aby mouka a zároveň pečivo byly jakostně dobré. Nedostatek kvality domácího zrna vyrovnat dokonalým technickým zpracováním. To je celý vtíp našeho týmu, našeho mlýna a naší práce...“ A to je také celé hrdinství práce soudruha Vladimíra Kříčky.*¹⁴¹

Porovnáme-li hrdiny práce 50. a 60. let, shledáváme, že došlo k poměrně výraznému posunu. Zatímco v 50. letech bylo hrdinství práce založeno na kvantitě, tzn. na odvádění co největšího objemu práce, v 60. letech již můžeme hovořit kromě kvantity také o snaze zvyšovat kvalitu provedené práce. Hrdina samotný došel také jistých změn. V 50. letech tvořili drtivou většinu dělníci, havíři, zemědělci. V 60. letech dochází k určité intelektualizaci hrdinství práce. Samozřejmě můžeme nadále počítat s dělnickými profesemi, ale větší roli začali hrát hrdinové školení, vzdělání, nepracující pouze manuálně. Řád práce v roce 1968 obdrželo několik profesorů, docentů, inženýrů. Mohlo by se zdát, že intelektualizace hrdinství práce byla způsobena celkovým nábojem roku 1968. Když se ale podíváme na ostatní roky a seznamy vyznamenaných, je více než patrné, že intelektualizace hrdinství práce byla postupná. S každým rokem se v seznamech objevuje více vyznamenaných, kteří pracují na vedoucích pozicích, ve školství či na akademické půdě, v uměleckém prostředí, ve zdravotnictví...atp. Neznamená to však, že by se přadleny, soustružníci aj. zcela vytratili. Jejich hrdinství je stále oceňováno, ale v porovnání s celkovým počtem vyznamenaných jich ubývá. Pro srovnání přikládám tabulky vyznamenaných z roku 1952 a 1968 (viz přílohy).

¹⁴⁰ Josef Řeřicha; Život v práci. Rudé právo, roč. 48, č. 120. 1. 5. 1968. S. 4.

¹⁴¹ Jiří Stano; Mlynář s fortelem. Rudé právo, roč. 48, č. 120. 1. 5. 1968. S. 4.

4.2.3 Rudé právo 7. 7. – 13. 7. 1968

Pokud v období května a prvního máje doznala tematika hrdinství práce viditelného poklesu oproti začátku 50. let, tak v týdnu běžném je téměř nemožné najít jen třeba zmínku. Místo přebujelé pracovní tematiky se ke slovu dostávají kulturní zájmy.

Jen 9. 7. 1968 se můžeme setkat s článkem Katedry politické ekonomie a ekonomických věd Karlovy university v Praze *Co je a co není v zájmu dělníků*¹⁴², který se kriticky obrací k postavení dělníků a vůbec celé společnosti. Hrdinství práce můžeme číst na pozadí jako příznak doby 50. let, který se postupně vytrácel. Původní postavení dělníků se pod nepružným systémem centrálně řízeného hospodářství začalo zhoršovat, k čemuž přispívaly nízké mzdy, zdraví nevyhovující pracovní prostředí, bytové problémy, nekvalifikované řízení práce atp. Díky relativnímu uvolnění cenzury můžeme vidět realitu pracujících v plné šíři.

4.3 Sedmdesátá léta – normalizace

4.3.1 Charakteristika doby

Sedmdesátá léta bývají nazývána také jako doba „normalizace“. Po událostech Pražského jara nebyl úplný návrat „do starých kolejí“ možný, ale strana dělala vše možné proto, aby toho dosáhla. Po rozsáhlých prověrkách muselo stranu opustit velké množství lidí, došlo také k mohutné vlně emigrace. Reformní politici byli opět nahrazeni, tentokrát funkcionáři, dosazenými či schválenými Moskvou.¹⁴³ Začalo opět docházet k zatýkání nepohodlných osob, které bylo zaměřené nejen na politiky, ale také na filosofy, spisovatele a jiné intelektuály, kteří se angažovali v protikomunistických aktivitách případně byli režimu jinak nepříjemní. Z důvodu možného ohrožení v případě, že se člověk vyjadřoval k politickým otázkám, došlo v případě mnohých opozičních představitelů ke stažení se do nepolitické oblasti a psaní tzv. do šuplíku. Tyto texty pak byly rozšiřovány tzv. „samizdatem“, tedy neoficiální cestou v podobě xerokopií či opisů¹⁴⁴

¹⁴² Rudé právo, roč. 48, č. 188. 9. 7. 1968. S. 3.

¹⁴³ viz „Normalizace“ po dubnu 1969. ČORNEJ, Petr a Jiří POKORNÝ. *Dějiny Českých zemí do roku 2000 ve zkratce*. Vyd. 1. Praha: Práh, 2000, s. 76. ISBN 8072520261.

¹⁴⁴ viz Období normalizace a vznik disentu. http://www.totalita.cz/norm/norm_03.php [24. 6. 2012]

Jediné, co bylo z původních plánů reformních politiků uskutečněno, byla federalizace republiky. Ve funkci generálního tajemníka ÚV KSČ nahradil Alexandra Dubčeka Gustáv Husák (1913–1991), který v roce 1975 vystřídal ve funkci také prezidenta Ludvíka Svobodu, čímž se v jedné osobě spojily obě funkce generálního tajemníka a prezidenta. Jak již bylo řečeno, normalizace si vzala za cíl vrátit politiku strany, stav společenského naladění aj. před rok 1968. K těmto účelům se mj. hodilo právě obnovení pracovní tematiky, která v polovině 70. let opět nabývá na důležitosti a hlavně četnosti. Součástí oficiálního diskurzu bylo také vyrovnání se s Pražským jarem. Reformisté byli označeni za „rozvratnické našeptávače“, kterým ostatním jen sedli na vějíčku či na lep. Jako kdyby se a priori zavrhovala možnost, že by ostatní chtěli sami o sobě změnu. Veškeré pokusy o reformu druhé poloviny 60. let byly „hozeny“ na malou skupinu lidí kolem A. Dubčeka, která jakoby nějakým pokoutným způsobem připravila past, do které ostatní spadnou (či sednou těmto lidem „na lep“). Ovšem naše společnost už toho dosud dokázala tolik, že i tito podvratníci pochopili, že prohloupili a snaží se své tehdejší pochybení napravit.

Výmluvnost předností socialismu, výsledků, jejichž naše společnost zejména v posledním období dosáhla, je tak přesvědčivá, že je vidí i ti, kteří v neblahých letech sedli na vějíčku všelijakým rozvratnickým našeptávačům. I oni pochopili, čemu nahrávali, kam až je to chtěli „lodivodi“ těch let zavléci – a vlastním přičiněním odčínají své tehdejší zbloudění.¹⁴⁵

Rozdělování na viníky a oběti je pro takové situace typické a slouží k vyrovnání se a smíření s těmi, kteří v „krizové“ době sešli z cesty, ale v pravou chvíli si své pochybení uvědomili, uznali svoji chybu a nyní se ji snaží odčinit.

4.3.2 28. 4. – 5. 5. 1975

V polovině 70. let oficiální média prezentují práci opět jako příčinu hrdosti. Po konci 60. let, kdy stála ve středu zájmu jiná tematika, kterou představovaly reformy, demokratizace, liberalizace, pluralita názorů, můžeme v polovině 70. let opět spatřovat „staronový“ model diskurzu práce. Opět jsou nám překládány (a to nejen v případě

¹⁴⁵ Karel Vaněk; Úvaha na tento týden. Květen v nás. Rudé právo, roč. 55, č. 100. 28. 4. 1975. S. 2.

oficiálního diskurzu práce) uzavřené texty, nepřipouštějící mnoho interpretací a stavějící čtenáře do pozice pasivního konzumenta informací. Rétorika se sice mírně obměnila, přesto se její gró nezměnilo. Práce v oficiálním podání zůstává nositelkou hodnot, a zárukou vysoké životní úrovně, která nás (rozumějme nás jakožto socialistický blok) odlišuje od zbytku kapitalistického světa.

(...) hrdost našich občanů nad tím, že zatímco jinde mají starosti s nezaměstnaností, u nás můžeme upravovat důchodové zabezpečení a zlepšovat péči o člověka.¹⁴⁶

Udílení Řádu práce a dalších vyznamenání se opět dostává do popředí. Kromě oslav svátku práce a hrdinství práce jako takového je rok 1975 specifický také oslavami třicátého výročí osvobození Československé republiky. Radost je tedy násobená. *Radost, mládí, optimismus*, hlásá titulěk Rudého práva ze 4. 5. 1975. A další:

Pracující demonstrovali neochvějnou důvěru v politiku strany – Na Letenské pláni v Praze více než 300 000 účastníků – Přehlídka hrdého díla socialistické výstavby – Dík Sovětskému svazu za osvobození – Výrazná účast mladé generace – Splněné závazky k 30. výročí osvobození – Radost z dalšího posílení životních jistot – Ve znamení nástupu ke spartakiádě.¹⁴⁷

Obecně se dá tvrdit, že ze všech čtyř zkoumaných období byl právě v roce 1975 zachycen první máj a oslava svátku práce nejradostnějším a nejoptimističtější způsobem. První máj se slavil radostně, hrdě a sebevědomě. A také na rozdíl od předchozího období se s hrdinstvím práce můžeme setkat i dříve, než až na 1. máje. Např. v pondělí, 28. 4. 1975 je hned prvním článkem na titulní straně Rudého práva sdělení, že generální tajemník ÚV KSČ, Gustáv Husák, udělil Řád práce soudruhu K. Neubertovi. Soudruh Neubert toto vysoké vyznamenání obdržel symbolicky v době, kdy slavil životní jubileum (60 let) za dlouholetou a obětavou práci v dělnickém hnutí.

Slavnostní shromáždění na Pražském hradě. vysoké pocty za příkladnou práci. Oslavy třicátého výročí osvobození spějí k vyvrcholení. Radostná bilance výsledků úspěšné

¹⁴⁶ Naši pracující oceňují politiku strany. V dobré práci je záruka vysoké životní úrovně. Rudé právo, roč. 55, č. 100. 28. 4. 1975. S. 1.

¹⁴⁷ Rudé právo, roč. 55, č. 103. 4. 5. 1975. S. 1.

*práce. Uskutečňování politiky KSC vede k neustálému růstu životní i kulturní úrovně. Zdrojem naší síly a jistoty je spojení se socialistickými zeměmi.*¹⁴⁸

Znovu se setkáváme s rozvinutou metaforičností. Práce je opět „matkou pokroku“, tvořivou silou, nově však je spojována také s uměním. Jako by nám chtěl pisatel asociovat citátem Dmitrije Šostakoviče, že práce je vlastně uměním, kterým se má člověk těšit. A je to takové umění, které bytostně patří k socialismu. Člověk není na světě proto, aby ho ohlušovaly výbuchy bomb a atomové výbuchy, které, jak tušíme, jsou součástí kapitalistického světa, ale aby se těšil z výsledků práce jako ze symfonie života.

*„Člověk se narodil, aby naslouchal tónům klavíru a houslí, aby se těšil z nádherné symfonie života a tvořivé práce – ne aby ho ohlušovaly výbuchy bomb a oslepovaly atomové blesky“*¹⁴⁹

*„Člověk se narodil, aby plně žil, aby se těšil ze života tak, jako se těší pták z letu, a to bez ohledu, zdali se narodil jako syn americké či ruské dělnice. Člověk se narodil k tomu, aby byl šťastný.“*¹⁵⁰

A na toto štěstí má dle všeho právo každý člověk – tedy, každý člověk pocházející z dělnického prostředí. Pravděpodobně zde nemůžeme počítat s tím, že by za lidi byli pokládáni i ti, kteří nemají dělnický původ. Samozřejmě je toto prohlášení trochu nadnesené, ale i přesto, že se za socialismu zdůrazňovalo sepětí dělníků, rolníků a pracující inteligence, hrála dělnická třída a její práce prim.

*Práce je základním posláním člověka. (...) ale až socialismus jí osvobodil od historických pout a dal jí vznešený smysl, který spočívá ve vytváření nových hodnot ku prospěchu celé společnosti.*¹⁵¹ Nové hodnoty, kterými jsou myšlena nová města, školy, nemocnice, kulturní domy, elektrárny aj., jsou výsledkem poctivé práce těch, *kteří všechny své síly a schopnosti věnovali prospěchu své země. Z jejich řad vyšli hrdinové socialistické práce, nositelé řádů a vyznamenání, lidé prostí a přece mimořádní – svým vztahem k práci.*¹⁵²

O práci jako takové se v podstatě nedočítáme nic nového, než co jsme již jednou viděli v 50. letech. Nyní je navrch spojována s třicetiletým výročím od konce 2. světové

¹⁴⁸ Rudé právo, roč. 55, č. 102. 1. 5. 1975. S. 1.

¹⁴⁹ Pozvánka do průvodu. Rudé právo, roč. 55, č. 101. 30. 4. 1975. S. 1.

¹⁵⁰ tamt.

¹⁵¹ viz Bud' práci čest. Rudé právo, roč. 55, č. 101. 30. 4. 1975. S. 1.

¹⁵² viz tamt.

války a s téměř třicetiletým obdobím socialismu, během kterého došlo ke zvýšení životní a kulturní úrovně občanů. Oslavy vítězství a osvobození Československa Rudou armádou po 2. světové válce je pravděpodobně příčinou toho, že se s větší měrou klade důraz na to, že vysoká životní a kulturní úroveň Československa je také výsledkem spolupráce s ostatními socialistickými zeměmi v čele se Sovětským svazem.

Socialistická republika zaručila každému právo na práci a to do takové míry, že se práce stává základní životní jistotou. Nevíme-li tedy nic jiného, tak je alespoň jisté, že práci budeme mít vždycky. Nejedná se však o ledajakou práci, ale o práci užitečnou pro společnost, tzn. jde o práci, díky které rozvíjíme socialismus. A je to také záruka práce, co nás mj. odlišuje od kapitalistického světa.

*Máme-li vysokou životní a kulturní úroveň, máme-li všestranné sociální zabezpečení, pak je to jen a jen výsledkem cílevědomého poctivého společného úsilí. (...) Teprve socialistická republika zaručila každému právo na práci, tuto základní životní jistotu, kterou dosud postrádají pracující v nesocialistických zemích. Jak prudce kontrastuje náš nedostatek pracovních sil s prudce narůstající nezaměstnaností v kapitalistických státech.*¹⁵³

*Právo na práci je jednou z nejdůležitějších vymožeností nové společnosti, která si však uvědomuje, že se nemůže spokojit s jakoukoliv prací, nýbrž jen s takovou, která jí je k užitku, vede k uskutečnění záměrů společnosti.*¹⁵⁴

*Staré lidové rčení praví: Bez práce nejsou koláče. Ale ti dříve narození si dobře pamatují, že bez práce nebylo na chléb. Teprve socialistická republika zaručila každému právo na práci (...) Hovoříme-li o úctě k práci, oceňování pracovních zásluh, je samozřejmě připomenout i druhou stranu mince. Tou je povrchní vztah k práci, ledabylost, nízká kvalita, malá společenská užitečnost a podobně. (...)*¹⁵⁵

Základní životní potřeba práce je dokládána vystupňováním lidového přísloví. Koláče bezpochyby k životu nepotřebujeme, ty jsou až určitým nadstandardem. Pro život je prvořadý chléb, který se peče ze zrna, sklizeného našimi vynikajícími pracovníky. Z citace ovšem zaznívá i poukaz na „druhou stranu mince“, na povrchní vztah k práci, nízkou kvalitu, jde tedy o jakousi skrytou kritiku poměrů. Skrytou kritiku proto, že zde již (na rozdíl od šedesátých let, kdy kritika nízké kvality zaznívala poměrně často) není

¹⁵³ tamt.

¹⁵⁴ tamt.

¹⁵⁵ tamt.

explicitně řečeno, že se takové negativní jevy v socialistické společnosti vyskytují. Teprve socialistická republika zaručila právo nejen na práci, ale s ním i na chléb, bez kterého by nebylo života (rozumíme-li chlebem metaforu základních životních surovin). Nepochybujeme však, že ačkoliv dříve nebylo ani na chleba, můžeme si dnes díky socialistické republice dovolit i ty koláče, neboli přeneseně dobro, které práce plodí. Dobro, které se pozvedá nad osobní užitek, ale směřuje ke kolektivu po vzoru idejí marxismu-leninismu. Jen takové práci náleží čest. A jen pracovníci, konající takovou práci, si zaslouží vyznamenání.

*Bud' čest práci, která dobro plodí. Té, jež povznesena nad osobní užitek uskutečňuje velké ideje marxismu-leninismu.*¹⁵⁶

A jak tedy vypadali naši hrdinové socialistické práce v roce 1975? Čestným titulem Hrdina socialistické práce bylo vyznamenáno 12 pracovníků. Zatímco jsme se v předchozím období (1968) o hrdinech socialistické práce mnoho nedozvěděli, v roce 1975 se už očividně těšili v tisku velké oblibě. Jejich osudy jsou v lecčems podobné osudům „hrdinů“ z 50. let. Shodně jako tenkrát se můžeme na stránkách Rudého práva dočíst o jejich osudech, životních poutích... . Typizace hrdiny se projevuje nejen v jejich podobných životních cestách, ale i v osobnostních rysech, které jsou u nich vyzdvihovány. Účelem článků není pouhé představení hrdinů, ale také jejich přiblížení běžnému čtenáři, který by měl nabýt dojmu, že hrdina je „jedním z nás“ (stejně jako v 50. letech).

K přiblížení hrdinů dochází např. skrze jejich „famiální“ oslovení zdobnělinami nebo přímou řečí – nejčastěji v případě, že se někdo „vloží do hovoru“ a prozradí na našeho hrdinu něco, co by hrdina ze skromnosti jinak zamlčel.

*Podobným typem je náš Pepík, tvrdí shodně okolí soudruha Josefa Šatného, nástrojaře národního podniku Pal Magneton v Kroměříži.*¹⁵⁷

*„Počkej, Tóno, já ti trochu pomohu,“ přerušil ho hlavní inženýr družstva Alojz Morávek.*¹⁵⁸ aby mohl prozradit „Tónovy“ zásluhy při chovu skotu.

*„(...) Náš Ďurko je člověk klidný a většinou má dobrou náladu“*¹⁵⁹

¹⁵⁶ tamt.

¹⁵⁷ Hrdinové socialistické práce 1975. Rudé právo, roč. 55, č. 101. 30. 4. 1975. S. 3.

¹⁵⁸ tamt.

¹⁵⁹ tamt.

*(...) Sestra mi už kolikrát nadhodila, holka, jak to můžeš dělat. No řekni, Vlasto, bude se ti odtud chtít do důchodu?*¹⁶⁰

Společnou vlastností všech hrdinů je tedy skromnost, často provázená málomluvností. Čtenář si při čtení o hrdinech práce odnáší informaci, že hrdina práce (tj. něco jako ideál všech socialistických lidí) by měl správně a dobře pracovat, ale ne už o věcech moc přemýšlet či o nich mluvit. A když už hrdina přeci jen mluví, tak téměř nikdy to není o sobě, ale vždy o kolektivu.

*Nerad hovoří o své osobě, zato o kolektivu kdykoliv.*¹⁶¹

*Nepatří mezi lidi, kteří by dlouze o práci mluvili*¹⁶²

*Tohle však Božena Dvořáková nerada slyší. Jak zaslechne nějakou chválu, jen na sebe, usadí se jí v modrých očích jakási plachost, neví, co s rukama, a vůbec by nejraději zmizela. Připomíná, že brigáda, to není jen ona, ale i Vlasta Stisková, Marie Hladíková, Marie Kučerová, Marie Hajková, Irena Krchová a Anna Příbylová.*¹⁶³

Pro oficiální diskurz je důležité, že žádný hrdina ani nikdo další, kdo se s hrdinou stýká a pomáhá mu v práci, nezůstává bezejmenný.

Většinu hrdinů socialistické práce reportéři Rudého práva zastihli v práci. Práce je prioritní aktivitou všech hrdinů, které se věnují i ve svém volném čase - a to ne z důvodu, že by práci v pracovní době nestíhali (naopak), ale proto, že pro ně práce představuje něco, co bychom dnes mohli nazvat „koníčkem“ případně až smyslem života.

*Pro Františka Graifka se stala tvořivá práce smyslem života. Srostl se svým kolektivem (...)*¹⁶⁴

Nezůstávají však pouze u jedné aktivity. Většina hrdinů je všestranných

*František Joza se sice vyučil zámečником, ale když v pětáctýřicátém nastupoval do depa, uměl také svářet.*¹⁶⁵

¹⁶⁰ tamt.

¹⁶¹ tamt.

¹⁶² tamt.

¹⁶³ tamt.

¹⁶⁴ tamt.

a své práci prospěšných i vymýšlením různých zlepšovacích námětů či novátorských postupů, kterými šetří „svým“ podnikům ale i celé vlasti nemalé peněžní prostředky.

Mimo drobná zlepšení na pracovišti má na svém kontě sedmatřicet přijatých zlepšovacích návrhů a tři vynálezy (...) Jejich přínos jde do milionů.¹⁶⁶

(...) zvýšil produktivitu práce při výrobě součástek o 300 procent¹⁶⁷

I hrdinové socialistické práce byli lidmi s minulostí, ale tak, jak byla neposkvrněná jejich přítomnost, byla neposkvrněná i minulost.

V pětáctýřicátém vstoupil do strany. V osmašedesátém jej nikdo nezviklal sladkými slovy v jeho dělnické víře.¹⁶⁸

Nejčastěji je zmiňována stránka pracovní, ve které již před udělením čestného titulu Hrdina socialistické práce, sbírali jiná vyznamenání, která pro ně ale většinou mnoho neznamenaají a největším vyznamenáním je pro ně odvedená práce, případně jako pro soudružku Petrovou, může být pro hrdinu ctí pracovní postup, který v jejím případě vrcholí nabídkou vstupu do KSČ:

O rok později už soudružka Petrová pracuje na tomto stroji. A nejen pracuje, vysoko překračuje plán. Její práce, to je vysoká kvalita. Vyrábí na stroji dvakrát tolik tkanin, než ukládá plán. Dostává údernickou knížku a za první prémie si kupuje také první kabát, snad nejkrásnější v životě. Dál překračuje plán, ručníky, utěrky, prádlo utkané na jejím stroji, jsou stále kvalitnější, hladší. Do vitríny ve skromném bytě přibývají diplomy, čestná uznání, Řád práce, stříbrný odznak BSP. V roce 1956, jak sama říká, přišla pocta nejvyšší. Na jedné z členských schůzí jí přijímají do strany.¹⁶⁹

Nejen na tomto příkladu vidíme, že oproti 50. letům se v 70. letech začala vedle kvantity vyžadovat u dobrého pracovníka také kvalita. Příběh soudružky Petrové je v mnohém příznačný. Prostá žena pouze dělá to, co jí baví – pracuje u tkalcovského stavu. Její touha po zlepšování se a učení se novým dovednostem jí přivede až ke složitější výrobě, ve které se také lehce prosadí. Vyznamenání a řády, které na sebe nedají dlouho čekat, však přijímá s vrozenou skromností. Za první prémie si koupí první kabát – ten

¹⁶⁵ tamt.

¹⁶⁶ tamt.

¹⁶⁷ tamt.

¹⁶⁸ tamt.

¹⁶⁹ tamt.

nejkrásnější, jaký kdy měla – jakoby zde zaznívala výzva všem ženám, že pilnou prací mohou dosáhnout nejen uznání, ale protože je vžitým názorem, že to jsou právě ženy, kdo se chce vždy líbit, že si budou moci také dovolit něco „na sebe“, co by pro ně jinak mohlo zůstat navždy jen snem.

4.3.3 Rudé právo 7. 7. – 14. 7. 1975

Hrdinství práce roku 1975 v mnohém kopíruje hrdinství práce ze začátku 50. let. Podobně jako tehdy, můžeme se i v tomto „kontrolním“ týdnu setkat s hrdinstvím práce hlavně v podobě každodenního hrdinství zaměstnanců různých pracovišť. Nejčastěji se z pochopitelných důvodů zmiňují pracovní výsledky zemědělců, kteří se v tuto dobu připravují na žně.

Diskurz je také ovlivněn právě končící pátou pětiletkou a bilancováním úspěchů, kterých bylo dosaženo. Zmiňovány jsou i rezervy, které ještě v plnění plánu máme a které se týkají např. zkvalitňování výrobků. *Splnění závazků je věcí cti každého komunisty.*¹⁷⁰ Nepřekvapuje nás tedy, že se setkáváme s množstvím příslibů předčasného splnění pětiletky nebo dokonce překročení jejího plánu. Opět se zdůrazňuje role cti a splnění závazků už není prezentováno pouze jako povinnost vůči druhým, ale také jako povinnost vůči sobě samému. Za nedodržení závazků by se pak člověk nestyděl jen před ostatními, ale také sám před sebou.

Opět platí, že se diskurz hrdinství práce liší v Rudém právu v tomto týdnu od předchozího zkoumaného období pouze četností výskytu.

¹⁷⁰ Rudé právo, roč. 55, č. 157. 7. 7. 1975. S. 3.

4.4 Osmdesátá léta – přestavba a rozpad

4.4.1 Charakteristika doby

Osmdesátá léta jsou poslední zkoumanou etapou a současně poslední etapou socialistického zřízení v Československu před jeho pádem v roce 1989. Deprese společnosti, ke které v Československu došlo po událostech roku 1968, byla částečně přerušena až vydáním Prohlášení Charty 77 z 1. 1. 1977¹⁷¹ (Charta vznikla na konci roku 1976). Jedním z impulzů pro vznik Charty 77 bylo trestí stíhání členů kapely The Plastic People. Charta kromě jiného apelovala na dodržování lidských práv, stanovených v Helsinskou konferencí (1975) Mezinárodním paktem o občanských a politických právech a Mezinárodním paktem o hospodářských, sociálních a kulturních právech¹⁷², které byly v říjnu 1976 zveřejněny ve Sbírce zákonů ČSSR. Mezi zakladatele Charty 77 patřil Jan Patočka, Václav Havel, Jiří Hájek, Zdeněk Mlynář. Cílem Charty bylo vedení konstruktivního dialogu s politickou státní mocí, upozorňování na porušování lidských práv atp.¹⁷³

V 80. letech docházelo postupně k „tiché pluralizaci témat, požadavků a postojů“, jak ukazuje Michal Pullmann v knize *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*¹⁷⁴. Autoritativní diskurz nebyl s to obsáhnout celý prostor společnosti. Pokud byl používán správný ideologický slovník, který prokazoval souhlas s vládní ideologií, bylo možné hovořit o téměř jakékoliv zájmové činnosti a zastávat např. i nonkonformní postoje¹⁷⁵.

V 80. letech bylo čím dál tím víc jasné, že socialistický režim je rigidní, že nedokáže držet krok s kapitalistickými zeměmi. Roku 1985 se dostal v SSSR k moci Michail Gorbačov, který se pokusil o změnu tohoto stavu a o revitalizaci stavu společnosti i hospodářství. Mezi pilíře jeho reformy patřila tzv. „glasnost“ (otevřenost) a „perestrojka“

¹⁷¹ viz Charta 77. ČORNEJ, Petr a Jiří POKORNÝ. *Dějiny Českých zemí do roku 2000 ve zkratce*. Vyd. 1. Praha: Práh, 2000, s. 78. ISBN 8072520261.

¹⁷² Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, viz <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/mezinar.pakt-obc.a.polit.prava.pdf> [27. 6. 2012]
Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech, viz <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/mezinarodni-pakt-o-hospodarskych-socialnich-a-kulturnich-pravech.pdf> [27. 6. 2012]

¹⁷³ viz <http://totalita.cz/vysvetlivky/ch77.php> [27. 6. 2012]

¹⁷⁴ viz PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2011, 243 s. ISBN 978-808-7271-315.

¹⁷⁵ viz tamt. S. 21.

(přestavba).¹⁷⁶ Pokusy o různé reformy ale nejsou záležitostí až tohoto období socialismu, ale prostupují celými jeho dějinami. Dá se říci, že po celou dobu bylo co „napravit“, „zdokonalovat“.¹⁷⁷

*Bojovalo se s „lajdáctvím“, „lhostejností“, „nehospodárností“, „byrokratiem“ ale i „opilstvím“, „úplatkářstvím“ a „rozkrádáním“.*¹⁷⁸

Pro požadované změny se ale dosud pojem „perestrojka“ neužíval, ačkoliv byl znám. Spíše se mluvilo o „intenzifikaci“ nebo „zdokonalování rozvinutého socialismu“.¹⁷⁹ Představy o obsahu pojmu „perestrojka“ byly dlouhou dobu dost vágní. Mělo jít o „přestavbu“ socialismu, ovšem při zachování hodnot marxismu-leninismu, na kterých socialismus stál. Důvodů, proč se potřeba změny stala právě v 80. letech aktuální, bylo více. Stále se zvyšovaly vzdálenosti využitelných nalezišť ropy, zpomalovala se urbanizace, v důsledku malé pracovní motivace, alkoholismu aj. se snižovala produktivita práce, poklesly Sovětské příjmy v tvrdých měnách a nakonec účast Sovětského svazu na válce v Afghánistánu.¹⁸⁰

V roce 1985 byl vypracován projekt hospodářské reformy, která zajišťovala více autonomie podnikům, stát měl podporovat družstva a individuální výrobu. Po dlouhé době bylo umožněno soukromé vlastnictví. Obchod byl decentralizován. Zavedení „glasnosti“ fakticky znamenalo snížení potlačování svobody slova a politickou otevřenost. To dalo sovětským médiím obrovskou moc projevit kritiku režimu, čímž přispívala k delegitimizaci vládnoucí ideologie¹⁸¹. Ačkoliv kontinuita slovníku byla zachována, používané výrazy se jasně dostávaly do nových souvislostí a tím získávaly nové významy¹⁸² - což odpovídá právě předpokladům diskurzivní analýzy o aktivní roli jazyka. Gorbačovovy reformy však byly bojkotovány sovětskou byrokracií, která se bála o svá dlouholetá privilegia.¹⁸³

V Československu byla perestrojka přijímána dost rozpačitě. Ideová východiska přestavby se podobala pražskému jaru a vzhledem k tomu, že kritika překračovala hranice stanovené *Poučením z krizového vývoje*, vyvolávala obavy. Z *Poučení z krizového vývoje*

¹⁷⁶ viz <http://www.ustrcr.cz/cs/prestavba-pokus-o-zmenu>

¹⁷⁷ viz. PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2011, s. 24. ISBN 978-808-7271-315.

¹⁷⁸ tamt. S. 24.

¹⁷⁹ viz. tamt.

¹⁸⁰ viz. tamt. S. 41.

¹⁸¹ viz <http://www.ustrcr.cz/cs/prestavba-pokus-o-zmenu>

¹⁸² viz. PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2011, s. 51. ISBN 978-808-7271-315.

¹⁸³ viz. <http://www.ustrcr.cz/cs/prestavba-pokus-o-zmenu>

totiž mj. vyplývala povolená témata kritiky nedostatků socialismu. Kritika byla omezena na „nedostatky“ v zásobování, „nedostatky“ v kvalitě zboží, mohlo se upozorňovat na materiálové nároky výroby a žádat úspory a hospodárnost, dále bylo přípustné kritizovat vysokou „fluktuaci kádrů“, mrhání prostředky a pracovním časem. Tyto předměty kritiky byly standardně v 80. letech zmiňovány. Kritika se ovšem vyhýbala všem dalším tématům.¹⁸⁴ Nehledě na to, že pojem „reformy“ byl po událostech 60. let vnímán dost negativně. Legitimita československé normalizační vládnoucí elity byla postavena na odmítnutí Pražského jara, kterému byla perestrojka ideově velice podobná. Přítakání perestrojce bylo proto nepřípustné.¹⁸⁵ Podporu neměla perestrojka ani u šéfa strany, kterým byl od roku 1987 Miloš Jakeš. Paradoxně proto v Československu perestrojka zaznívala více v její původní sovětské verzi. Sovětské časopisy a noviny byly nejliberálnějšími tiskovinami na československém trhu. Gorbačov byl z těchto důvodů v Československu symbolem naděje na změnu a to i přesto, že nechtěl pustit Československo se své sféry vlivu. Nakonec ale nebyl schopen svoji moc nad ČSSR udržet.¹⁸⁶

4.4.2 Rudé právo 28. 4. – 3. 5. 1988

27. dubna 1988 propůjčil prezident Řád práce Štefanu Hajtmanovi a MUDr. Lubomíru Příbylkovi. Oba pracovníci dostali toto vysoké vyznamenání u příležitosti svých 60. narozenin.¹⁸⁷ Dále se s hrdiny práce setkáváme až 29. dubna, kdy jsou nám představeni ti, kteří si 1. května převezmou čestné tituly na Pražském hradě. V roce 1988 se jednalo o 16 vyznamenaných.

*At' žije 1. máj – svátek solidarity pracujících!*¹⁸⁸

Obsah hrdinství práce se v důsledku přestavby proměnil. Hrdinství práce je nyní odpovědí na potřeby naléhavých požadavků dneška a zítřka.

Smysl a duch našeho letošního tradičního setkání je zvýrazněn vším tím novým, zdravým a prospěšným, co do života naší země a společnosti přináší proces její hluboké ,

¹⁸⁴ viz. PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2011, s. 55. ISBN 978-808-7271-315.

¹⁸⁵ viz <http://www.ustrcr.cz/cs/prestavba-pokus-o-zmenu> [27. 6.2012]

¹⁸⁶ viz tamt.

¹⁸⁷ viz Rudé právo, roč. 68, č. 99. 28. 4. 1988. S. 2.

¹⁸⁸ Rudé právo, roč. 68, č. 101. 30. 4. 1988. S. 1.

*všestranné přestavby. Ta bude a musí být dílem hlav a rukou nás všech, ať pracujeme a působíme na kterémkoli místě, neboť i plody této kvalitativní přeměny budou patřit všem.*¹⁸⁹

Hrdinství práce je v tisku dáváno do spojitosti s ekonomickou přestavbou, která je zde líčena v čistě pozitivním světle nového, prospěšného (na rozdíl od negativnějšího postoje vůči politické přestavbě, glasnosti). Tradice se zde setkává s novým. Přestavba má být hluboká a všestranná, což znamená, že se bude týkat všech složek života. Není jen otázkou fyzické aktivity, ale také myšlenek a práce duchovní. Letošní setkání není jen setkáním rukou, ale také hlav.

*Mezi vámi, jímž dnes budou propůjčena vysoká státní vyznamenání, se znovu setkávají nejlepší dělníci a rolníci s předními vědci, techniky i uměleckými tvůrci. Vaší odpovědí na naléhavé potřeby dneška a zítřka jsou mnohé pracovní činy vysoko překračující běžný průměr. Vaší odpovědí jsou i nová umělecká díla, která pomáhají harmonicky rozvíjet osobnost člověka, posilují jeho tvořivé síly, obohacují jeho život a pěstují smysl pro krásu, dobro a společenský pokrok.*¹⁹⁰

*Potřebujeme osobnosti, které dovedou získávat ostatní silou svého přesvědčení, silou svého praktického příkladu a znalostí věci, ale umějí také předvídat následky svých rozhodnutí. Přestavba potřebuje samostatné lidi, kteří nečekají kvůli každé maličkosti na pokyny shora.*¹⁹¹

Zde jakoby zazníval požadavek na podobu budoucího hrdiny. Již se nejedná o „Tónu“, „Đurka“ nebo „Vlastu“, již se po hrdinovi nechce maximum odvedené práce v minimálním čase. Naopak se klade požadavek kvality nejen odvedené práce, ale také kvality osobnosti. Nejen svaly, ale také síla osobnosti se na konci 80. let cení. Ne bezmyšlenkovité plnění úkolů, ale samostatný úsudek, schopnost předvídaní. Jde o lidi, kteří nečekají s každou maličkostí na pokyn shora, ale naopak se umí rozhodnout sami a tím jít příkladem. Zaznívá zde také požadavek uplatňování nových technologií a vynálezů, které zatím zůstávají v praxi nevyužity.

Jde nám o každého, kdo je s námi, nebojí se přiložit ruku k dílu, chce být účasten. Právě v tom a především v tom je dnes nejpoctivější výraz vztahu k této zemi a jejím

¹⁸⁹ Projev Lubomíra Štrougala. Rudé právo, roč. 68, č. 101. 30. 4. 1988. S. 2.

¹⁹⁰ tamt.

¹⁹¹ tamt.

*osudům, výraz sounáležitosti se všemi, kdo ve svém srdci uchovávají nejen minulou velikost své vlasti, ale i touhu po její velikosti dnešní a budoucí.*¹⁹²

Pohled do budoucnosti je přesvědčivě zaměřen ke změnám. Apel je znakem nezbytnosti a naléhavosti, což o to víc značí o zoufalé situaci dneška.

*Apelujeme na povznesení společenské aktivity, na potřebu, ba nezbytnost vlastního názoru, na odvalu jej zformulovat a vyjádřit, myslet tvůrčím způsobem, v soutěži zdravého rozumu, lidských mozků a talentů.*¹⁹³

*Čas nečeká a každé otálení je zbytečná a drahá ztráta cenné společenské energie.*¹⁹⁴

Současná doba se nezřídka minulosti, chce na ní stavět. Chce podržet ideály otců a matek (vidíme, že symbolika rodiny, vlasti a národa je silná ve všech dobách) a připojit k nim nový pohled a toleranci k odlišnosti. Ideály, ke kterým se dnes hlásíme, mají posvátný charakter (vyjádřený náboženskou metaforou svatosti), odkazující k základům ideálů vytyčených našimi předky.

*Současná doba je hodna ideálů, které posvětili svým potem a krví naši otcové a matky. Buďme hodni jejich odkazu při vědomí, že skutečně mravný člověk je nelítostně náročný sobě samému, aby mohl být tolerantní a spravedlivý k ostatním. Tedy i k těm, kteří rovněž hledají.*¹⁹⁵

Jaký je hrdina práce v roce 1988? Je spjatý s rodinou. Rodina symbolizuje střetnutí starého a nového. Rodičů, kteří jsou nositeli starých ideálů a dětí, které se obrací k zítřku. Symbolika rodiny je využita např. v článku o hrdinovi socialistické práce, havíři Josefu Holazovi. Josef Holaz odešel v mládí na studia dál od rodiny. Po vojně nastoupil jako havíř a ačkoliv tuto práci nejprve přijal proto, aby si zkrátil povinnou vojenskou službu, už u ní vydržel. Zůstal tedy bydlet daleko od svého starého domova, od rodičů a od starých kamarádů. Symbolicky tím přijal výzvu nového začátku. Ačkoliv s rodiči dle všeho dobře vychází (staré ideály), sám již směřuje svým vlastním směrem.¹⁹⁶

¹⁹² tamt.

¹⁹³ tamt.

¹⁹⁴ tamt.

¹⁹⁵ tamt.

¹⁹⁶ viz Zdeněk Kropáč. Havířská zlatá hvězda. Rudé právo, roč. 68, č. 101. 30. 4. 1988. S. 3.

Také článek *O čem uvažují otec se synem*¹⁹⁷ je v tomto směru příznačný. Otec a syn Merunovi jsou v rozhovoru dotazováni na svůj postoj k přestavbě a na hodnocení doby minulé a současné.

otec: *Člověk porovnává dobu svého mládí s dneškem. V padesátých letech jsem byl ve věku, kdy nedat společnosti něco navíc, bylo pro nás, mladé, hanba. (...) Žili jsme kolektivně. Společně jsme chodili na brigády, na tancovačku (...) Dnes tohle u mladých nevidím.*

syn: *Moje generace je jiná, než byla vaše. A žijeme i v jiných podmínkách. (...) Ale nejsou všichni stejní. (...) Je nás míň, ale dokážeme dělat stejně dobré věci jako vy. Je fakt, že kolektivnost některým připadá zbytečná.*

Netroufám si hodnotit co jejich generace zanedbala. Myslím, že člověk asi musí dozrát, založit rodinu, aby si uvědomil, co všechno mu socialistická společnost dává. A pak se i sám, vědomě, zapojí. Generace mého tatínka udělala mnoho. Ale pak najednou, jako by se nějak vyčerpali. Připadá mi, že zavládlo vědomí, že už je hotovo. (...) To je, myslím, hlavní příčina, proč je dnes nutná přestavba.

otec: byl v 60. letech ve straně, ale nepohodl se s vedoucím kvůli plýtvání materiálem. A ačkoliv byl v právu, nikdo se za něj nepostavil, tedy „položil“ stranickou knížku. Mnohokrát toho potom litoval.

Ideální pracovník a hrdina socialistické práce konce 80. let je přemýšlivý člověk, který je schopen nahlédnout pozitiva i negativa dosavadního vývoje a přiklonit se na stranu přestavby na cestě k radostnější a lepší budoucnosti. Více než hrdinství samo o sobě zazívá v oficiálním diskurzu poukaz na přeměnu společnosti.

4.4.3 Rudé právo 7. 7. – 13. 7. 1988

V případě „kontrolního“ týdne roku 1988 se opět, jako již v předchozích obdobích, setkáváme s výrazným poklesem výskytu tematiky hrdinství práce. 7. 7. 1988 se na straně 2 dočteme v krátké noticce, že prezident republiky propůjčil Řád práce řediteli odboru Státní plánovací komise Václavu Švandovi. Václav Švanda obdržel toto vysoké vyznamenání u příležitosti svých 60 narozenin. Řád práce byl propůjčen (ze stejného

¹⁹⁷ Václav Pergl. *O čem uvažují otec se synem*. Rudé právo, roč. 68, č. 101. 30. 4. 1988. S. 4.

důvodu – významného životního jubilea) také Paulíně Ďurčákové, ošetřovatelce prasníc JZD v Nitře-Ivance. Vzhledem k tomu, že v tomto týdnu probíhalo 44. zasedání RVHP, můžeme se na stránkách Rudého práva dočíst reportáže z jednání. Projednávána byla např. Kolektivní koncepce mezinárodní socialistické dělby práce na léta 1991 – 2005, která byla úzce provázána s vědeckotechnickým pokrokem, vývojem nových technologií atp. Projednávána byla také přestavba, představující v kontextu mezinárodní dělby práce strukturální přestavbu národního hospodářství, modernizaci a vůbec komplexní ekonomickou reformu. Sem tam se již objevují na stránkách Rudého práva praktické výsledky pokusů o reformy uvnitř hospodářství, případně spekulace o její podobě. Např. 13. 7. 1988 v článku „Žně, krmiva a chozrasčot“, ve kterém se navrhuje pro větší intenzifikaci práce např. větší racionalizace výroby, přenechání jednotlivých funkcí odborníkům a lidem se zkušenostmi, větší samostatnost při práci a rozhodování či systém kolektivních odměn. Hrdinství práce se už ale zcela vytratilo.

5. ZÁVĚR

Nyní jsme ve zkratce viděli, jakým způsobem se proměňoval diskurz hrdinství práce za socialismu. Doufám, že se podařilo alespoň částečně zobrazit, jak bylo hrdinství práce ideologicky využíváno a jak se měnilo v politických, mocenských a dějinných souvislostech.

V padesátých letech bylo hrdinství práce velice důležitou složkou pracovní tematiky. Podíváme-li se optikou Hannah Arendtové a budeme-li považovat společnost práce za takovou, ve které pracovní aktivita vystoupila ze skrytu domova do veřejného prostoru, byla padesátá léta jejím nejvýraznějším příkladem. Nejnápadnějším znakem bylo právě vyzdvihování hrdinství práce, které v tuto dobu dosahovalo skoro svého vrcholu. S vyzdvihováním práce šlo pak ruku v ruce umenšení významu jednání, které se z veřejné sféry téměř vytratilo a na jeho místo nastoupilo ideologicky předepsané chování, které neklade na jedince takové intelektuální nároky a činí z něj pouhého vykonavatele. (Mluvíme-li pak v tomto kontextu o práci, ztotožňujeme jí také se zhotovováním.) A je pravdou, že čím více se v tisku objevovala pracovní tematika, tím menší prostor byl ponechán alespoň nepatrné veřejné debatě. Teprve ve chvíli, kdy docházelo v šedesátých letech k mírnému uvolňování režimu a v Rudém právu se začínají objevovat první kritiky poměrů, je hrdinství práce odsunuto na druhou kolej. Zajímavé je, že právě ve chvíli, kdy práce ztratí ze své předchozí důležitosti, začnou se i u hrdinů práce vyzdvihovat trochu jiné vlastnosti – např. schopnost (alespoň částečně) samostatně myslet - v čemž již vidíme nepatrný návrat jednání do veřejné sféry. Poklesl výskyt tematiky hrdinství práce a naopak se objevily společenské debaty. Stejný, či podobný scénář, se potom odehrával v letech osmdesátých s příchodem perestrojky. Veřejná diskuse o změnách a reformách odsunula články o pracovním hrdinství do pozadí. S hrdiny práce se sice stále setkáváme, ale v těchto obdobích je na nich vyzdvihováno více než samotná práce spíše jednání a aktivnější role v přístupu k práci. Naopak v padesátých a v sedmdesátých letech se střetáváme s hrdiny, u kterých je vyzdvihována právě práce. Příkladem mají jít nejen jejich pracovní výsledky, ale i jejich životy. Práce, která původně byla utrpením a něčím, co bylo nutné a strastiplné, tak vstoupila do veřejného prostoru. Tím ale měla daleko k ideálu svobodného života, který je od osvobozen od nutnosti.

Ať již ale bylo hrdinství práce tematizováno více či méně, stále bylo důležitou součástí komunistické propagandy, protože se odvolávalo na činnost, kterou vykonávala většina občanů – na práci. Tím pádem mohlo být prostřednictvím něj nepřímo osloveno velké množství jedinců, kteří se měli možnost ztotožňovat s představovanými hrdiny.

Také v dnešní době hraje práce důležitou roli, ale vidíme, že se přístup k ní zcela proměnil. Zatímco před rokem 89 byla preferována práce manuální a vyzdvihovány byly hmatatelné výsledky, dnes se upřednostňuje práce duševní, která je spíše nositelkou určité prestiže. Určitě by se dalo ve zkoumání hrdinství práce pokračovat i v „polistopadovém“ období, které hrdinství práce zase definuje po svém. Zajisté by potom bylo zajímavé nejen srovnání nejen jednotlivých etap před a polistopadových, ale také porovnání obou období mezi sebou. Tento záměr by určitě vydal na minimálně jednu další práci.

LITERATURA

- ARENDT, Hannah. Původ totalitarismu, I-III: [Antisemitismus, Imperialismus, Totalitarismus]. 1. vyd. Praha: [Institut pro středoevropskou kulturu a politiku], 1996. Oikúmené.
- BEDNAŘÍK, Petr; JIRÁK, Jan; KOPPOVÁ; Barbara: Dějiny českých médií. Grada, Praha 2011, s. 256.
- BRUGGER, Walter, et al. Filosofický slovník. Praha : NAŠE VOJSKO, 1994.
- BURROW, J. W. Krize rozumu : Evropské myšlení 1848-1914. 1. vyd. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2004.
- EKONOMICKÁ ENCYKLOPEDIÉ, Nakladatelství Svoboda 1972.
- FOUCAULT, Michel. Archeologie vědění. V Praze: Herrmann, 2002, s. 62.
- GRINT, Keith. The sociology of work: introduction. 3rd ed., fully rev. and updated. Malden, MA: Polity Press, 2005,
- HARRÉ, Rom a Grant R GILLET. Diskurz a mysl': (úvod do diskurzívnej psychológie). Bratislava: Iris, 2001.
- HEUMOS, Peter. "Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!": dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006.
- HOLMAN, Robert, a kol. Dějiny ekonomického myšlení. 3. vyd. Praha : C. H. Beck, 2005.
- KONČELÍK, Jakub; Cenzura. XIII. Způsoby ovládnání společnosti komunistickou stranou, komunistický režim a obyvatelstvo. S. 17. viz <http://www.koncelik.eu/tiskovy-zakon-81-1966/> [26. 6. 2012]
- KONČELÍK, Jakub; TRAMPOTA, Tomáš, a kol. Rudé právo v kontextu reform konce 60. let: metodické poznámky ke kvantitativní analýze. Pražské sociálně vědní studie. Prague Social Science Studies. Fakulta sociálních věd UK 2006.
Více zde: <http://www.koncelik.eu/jakub-koncelik-texty-k-dejinam-medii/>
- KRAUS, Jiří. Jazyk v proměnách komunikačních médií. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2008. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze.
- KUBÁTOVÁ, Helena. Zakladatelé sociologie a jejich koncepce dějinného vývoje. Historická sociologie: teorie dlouhodobých vývojových procesů. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007

- MACURA, Vladimír, Karel KOUBA, Vit SCHMARC a Petr ŠÁMAL. Šťastný věk: a jiné studie o socialistické kultuře. Praha: Academia, 2008.
- MEYER, Edited by Ruth Wodak and Michael. Methods of critical discourse analysis. London: SAGE, 2001.
- NAVRÁTILOVÁ, Marcela. Růst jako podnět i nevýhoda moderní společnosti. 2009 – bakalářská práce. Vedoucí doc. PhDr. Zdeněk Pinc.
- PONGS, Armin. V jaké společnosti vlastně žijeme?. Praha: ISV nakladatelství, 2000. Společenské koncepce - srovnání, sv. 1.
- PETRUSEK. Společnosti pozdní doby. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2006, s. 393-397. Knižnice Sociologické aktuality, sv. 12.
- PONGS, Armin. V jaké společnosti vlastně žijeme?. Praha: ISV nakladatelství, 2000, Společenské koncepce - srovnání, sv. 1.
- PULLMANN, Michal. Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2011.
- Slovník komunistické totality. Vyd. 1. Editor František Čermák, Václav Cvrček, Věra Schmiedtová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, 302 s. Korpusová lexikografie, sv. 3.
- SOKOL, Jan. Malá filosofie člověka: a Slovník filosofických pojmů. 4., rozš. vyd., Ve Vyšehradu 2. Praha: Vyšehrad, 2004.
- Socialističtí hrdinové a škodovák František Zýka, in: Randák, J. – Koura, P. (eds.), Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století, Dokořán, Praha 2008.
- TŮMA, Oldřich. Proměny komunistického režimu. Slovník komunistické totality. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 9-15. Korpusová lexikografie, sv. 3.
- VÁVRA, Martin. Tři přístupy k analýze diskurzu - neslučitelnost nebo možnost syntézy?. In: Tichý, Radek, ed. Miscellanea Sociologica 2006. 1. vyd. Praha: Fakulta sociálních věd UK, 2006, s. 49-65, viz <http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:ZhZqZemTOjIJ:sociologicka.mysteria.cz/konference/text/vavra.doc+diskurzivn%C3%AD+anal%C3%BDza&hl=cs&gl=cz&pid=bl&srcid=ADGEESgdbW5mTg5B0kaara2RzvjrL40g9yjNaaTosyDfCWZJF0-1N0OGtg4UhyHPH9SBSHjHK6NW9bySJsZwUcxqJQNu2PpZ89bIENpu7Pbf-BfWLFiGTwNJ3uyII4N8M2dc-neHvs2N&sig=AHIEtbQLChPR-IsvFjZkG0ZHjol61CBzow>

- ° VÁVRA, Martin. Diskurz a diskurzivní analýza v sociologii. In: Soudobá sociologie. II, (Teorie sociálního jednání a sociální struktury). 1. vyd. Praha: Karolinum, 2008, s. 204-221.
- ° VÁVRA, Martin. Sociologické aspekty díla Michela Foucaulta. In: . Historická sociologie: teorie dlouhodobých vývojových procesů. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, s. 338-359.
- ° VEČERNÍK, Jiří. Empirický výzkum chudoby v českých zemích ve třech historických obdobích.
http://dav.soc.cas.cz/uploads/eba969bf33d120f15db9bbdb8ce4b1098e8c24af_DaVp133_146%20Vecernik.pdf [6.9.2012]

Internetové zdroje

www.koncelik.eu

<http://marxismus.cz>

Ústav pro studium totalitních režimů: <http://www.ustrcr.cz>

Rudé právo: Použito se svolením Digitálního archivu časopisů ÚČL AV ČR, v. v. i. (

<http://archiv.ucl.cas.cz/>)

Proletáři všech zemí, spojte se!
ČESKÉ
ORGÁN ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU KOMUNISTICKÉ STRANY ČESKOSLOVENSKA
V NEDELI 28. DUBNA 1968 ČÍSLO 117 — ROČNÍK 48 (První lidu roč. 71.) CENA 70 HAL.

KOMUNIKÉ
o návštěvě stranické a vládní delegace Bulharské lidové republiky v Československé socialistické republice

Na pozvání bulharského vládního delegátora...
Vážený příteli, vítám vás v Praze...
Děkuji vám za všechny informace...

Oborníci sedmi zemí o spolupráci ve stavebnictví

FRANŠA 27. dubna (ČTK) — Z podnětu DV Čs. vědecko-učebnický ústav...
Vážený příteli, vítám vás v Praze...

Z PROGRAMOVÉHO PROHLÁŠENÍ VLADY ČSSR
O možnosti zahraniční půjčky

V souvislosti s ozdravněním našeho hospodářství přichází v úvahu otázka zahraniční půjčky...
Vážený příteli, vítám vás v Praze...

AKTIVNÍ HISTORICKÝ SKUPIN PARTYZÁNŮ
Důsledná rehabilitace nenesou odkladu

FRANŠA 27. dubna (ČTK) — Přípravný výbor Státního úřadu pro dějepis...
Vážený příteli, vítám vás v Praze...

EMIL ŠÍP
PROGRAM, KTERÝ ZAZNĚJE

FRANŠA 27. dubna (ČTK) — Vážený příteli, vítám vás v Praze...
Program, který zazní...
Vážený příteli, vítám vás v Praze...

DALŠÍ DEN JEDNÁNÍ KRAJSKÝCH KONFERENCE ČSČM a do československé socialistické republiky
Začala konference v Plzni • Na pořadu dále otázka sjednotěného programu

Další den pokračují krajské konference...
Vážený příteli, vítám vás v Praze...
Děkuji vám za všechny informace...

Jednání komitátů kandidátů na pražské místní konferenci

FRANŠA — Pražské místní konference...
Vážený příteli, vítám vás v Praze...
Děkuji vám za všechny informace...

DNES V LISTĚ
O KONKURENCI V OBCHODĚ

HEREC, DIVADLO, SPLEŠNOST
KAM ZA KULTUROU

Jubileum užitečného ústavu
Studenti vyutáhli na Sliach

FRANŠA 27. dubna (ČTK) — Vážený příteli, vítám vás v Praze...
Jubileum užitečného ústavu...
Studenti vyutáhli na Sliach...

TELEGRAMY ZE SVĚTA

ČS. VYSLEŠANEC V UJUNTARU
FRANŠA 27. dubna (ČTK) — Vážený příteli, vítám vás v Praze...
Telegramy ze světa...

FRANŠA 27. dubna (ČTK) — Vážený příteli, vítám vás v Praze...
Děkuji vám za všechny informace...

FRANŠA 27. dubna (ČTK) — Vážený příteli, vítám vás v Praze...
Děkuji vám za všechny informace...

